

Ülke Raporları

ENDONEZYA'DA İSLAM İKTİSADININ GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

Hafas Furqani

ENDONEZYA'DA İSLAM İKTİSADININ GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

Hafas Furqani

ÖZET

Endonezya'daki İslamî iktisat uygulamaları aslında çok yeni bir fenomen değildir özellikle Endonezya'nın bazı bölgelerinde bu uygulamaların tarihi Saltanat Dönemi'ne kadar uzanmaktadır. Uygulanabilir İslam iktisadi sistemleri, sömürgecilik dönemlerinde yok olmuş durumdaydı. Fakat 1945 yılında kazanılan bağımsızlık ve İslam dünyasında modern ekonomiyi İslamî ilkelerle yeniden yapılandırma konusunda ortaya çıkan küresel bilinç, 1970 ve 1980'li yıllarda Endonezya'daki Müslüman âlemini, ekonomik ve finansal kurum ve kuruluşları, İslamî öğretileri esas alarak yeniden yapılandırmak konusunda etkiledi. Endonezya'daki İslam iktisadı diğer Müslüman ülkelere kıyasla geç şekillenmiş olarak nitelendirilse de bu söylemlere rağmen konu hakkındaki tartışmalar ve gayretler epey dinamik ve ilginçtir. Endonezyalı yetkililer 1980 ve 1990 yıllarında İslam iktisadı ve finansının ilk ortaya çıkışı süresince oldukça pasif olsa da sonradan daha aktif bir rol alıp bir yol haritası kurarak strateji ve politika işbirlikleri konusunda yasal ve düzenleyici çerçevede adımlar atarak İslam iktisadı endüstrisinin potansiyellerinden faydalanıp endüstriyi geliştirmeyi amaçlamışlardır. İslam iktisadı ve finansı konusunda zekât ve vakfı da içine alan belirli yasa ve yönetmelikler, endüstriyi uygun bir istikamete yöneltmek amacıyla ana hatlarıyla belirlenmiştir. İslamî iktisatta eğitim, araştırma ve yayıncılığın gelişimi hususunda da bazı gelişmeler görülmüştür. Bu rapor, İslam iktisadının bankacılık ve finans, zekât, vakıf, eğitim, araştırma, yayıncılık gibi farklı boyutlardaki uygulamalarının gelişimini incelemektedir. Konu, Endonezya'da gelişmekte olan İslam iktisadının tarihi, anlatıları, akımları, kurumları, araştırmaları ve politikaları gibi farklı açılardan ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Endonezya, İslam İktisadı, İslamî Finans

Kaynak: Furqani, H. (2017). *Endonezya'da İslam iktisadının günümüzdeki durumu* (Araştırma Raporu No. 5). İstanbul: İslam İktisadı ve Araştırma Merkezi.

YAZAR HAKKINDA

Dr. Hafas Furqani, Endonezya'nın Banda Aceh şehrinde, Ar-Raniry Eyalet İslam Üniversitesi (Ar-Raniry State Islamic University) İslam Ekonomisi Fakültesi'nde öğretim görevlisidir. Furqani aynı zamanda 2012 yılından beri ISRA'da (İslam Finansı için Uluslararası Şeriat Araştırmaları Akademisi) araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır. Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi'nde (International Islamic University Malaysia) Ekonomi Bölümü'nde 2006 yılında yüksek lisansını, 2012 yılında ise doktorasını tamamladı. Lisansını ise UIN Syarif Hidayatullah Eyalet İslam Üniversitesi'nde (Syarif Hidayatullah State Islamic University) Shari'ah Mu'amalah bölümünde 2002'de Cakarta'da tamamladı. Hafas, şeriat konusunda geniş ölçekli birçok yazı ve sunuma imza attı ayrıca İslam iktisadı, bankacılığı ve finansı konularında sayısız akademik dergide yer aldı ve konferanslara katıldı. Theory Appraisal in Islamic Economic Methodology: Purposes and Criteria (*İslam İktisadında Teori Değerlendirme Yöntembilimi: Amaçlar ve Ölçütler*) isimli makalesi *Humanomics*'de (2012) yayınlandı ve bu makalesiyle Literati Ağ Ödülleri Mükemmellik (Literati Network Awards for Excellence) dalında 2013 yılında Bir Hayli Övülen Ödül Kazanımı oldu. Doktora tezi olan *İslam İktisadı Kuruluşları: Disiplinin Felsefi Araştırması* ile 2012 Uluslararası İslam Üniversitesi Malezya Araştırma, Buluş ve İnovasyon Sergisi'nde (IRIIE, 2012) Altın Madalya ile ödüllendirildi.

ikam

İSLAM İKTİSADI ARAŞTIRMA MERKEZİ

Halk cad. Türbe Kapısı sok. No:13 Üsküdar İstanbul

ikam.org.tr @bilgi@ikam.org.tr ikamorgtr ikamorgtr

© Tüm hakları saklıdır. İslam İktisadı Araştırma Merkezi'nin yazılı izni olmadan bu eserin hiçbir kısmı elektronik ya da mekanik yollarla çoğaltılamaz. Yazıda belirtilen görüşler yazarlara aittir ve İslam İktisadı Araştırma Merkezi'ni bağlamaz.

İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği tarafından 2016 yılında kurulan İslam İktisadı Araştırma Merkezi (İKAM), aslen yeni bir iktisadi anlayışın ve uygulama zemininin oluşumuna katkı yapmayı amaçlamaktadır. İslam iktisadını teorik ve uygulamalı olarak ele alan eğitim, araştırma, yayın ve etkinlikler gerçekleştiren İKAM bu faaliyetlerinin çıktılılarıyla araştırmacıları, iş dünyasını ve politika yapıcıları bilgi birikimi açısından beslemeyi hedeflemektedir. Böylece İslam iktisadı alanının toplumda ve kamuda tanınmasını ve kabul edilmesi için çeşitli düzeylerde çalışmalar ev sahipliği yapmaktadır. Bu bağlamda, İKAM Raporları alanında yapılan araştırmaların neticelerinin kamuoyu ile paylaşılması amacıyla başlatılmış bir yayındır.

Giriş

Endonezya; Çin, Hindistan ve ABD'den sonra dünyada nüfusu en kalabalık olan dördüncü ülkedir. Ayrıca yaklaşık olarak 210 milyon kişiyle dünyanın en geniş Müslüman nüfusuna ev sahipliği yapan ülke, (bu sayı ülkenin toplam nüfusunun takriben %87.18'i) bulunduğu bölgenin ekonomik büyümesine ve sosyokültürel gelişimine katkılarıyla Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği'nde (ASEAN) en büyük ekonomiye sahip ülkeler arasında. Ayrıca içinde bulunduğu çeşitli ekonomik ortaklıklar ve küresel ekonominin gelişimine katkıları dolayısıyla G-20 üyelerindedir. Endonezya'nın dünyanın en büyük Müslüman ülkelerden biri olarak G-20'nin bir parçası olması; İslam iktisadı uygulamaları ve sisteminin gelişiminde büyük rol oynayabileceğini göstermektedir.

Bununla birlikte gerçek şu ki, Endonezya'da İslam İktisadı ve finansal kurumların ortaya çıkışı diğer Müslüman nüfusun yoğunlukta olduğu ülkelerden daha geç gerçekleşti. Endonezya'da İslam bankacılığı ve tekâfül ancak 1990 yıllarında kurulabildi ve ilk İslam senedi olan sukuk, 2000 yılında çıkarıldı. Endonezya'daki İslamî finans endüstrisi, piyasa payı açısından geleneksel finans endüstrilerine kıyasla daha küçüktür. Şu anda, İslamî bankacılık endüstrisinin pazar payı, toplam banka endüstrisinin %5.3'ü kadardır. Tekâfül endüstrisi Endonezya'nın sigorta pazarının %6.2'sini, sukuk ise tahvil piyasasının %11.8'ini oluşturmaktadır.

Bütün bunlara rağmen, Endonezya'da İslamî iktisat finans endüstrisinin büyümesi ve potansiyeli çok yüksek olduğundan bu büyüme, yatırımcıları Endonezya pazarına katılmaya teşvik etmektedir. Bu nedenle Endonezya hükümeti şimdilerde İslamî iktisat politikalarını tüzel ve düzenleyici çerçevede birleştirerek endüstriyi geliştirmek konusunda daha proaktif bir rol üstleniyor ve bu hususta proje ve strateji planlamaları yapıp endüstriyi geliştirmeyi hedefliyor.

İslam iktisadı uygulamalarının izi kolonyal dönemde Endonezya takımadaları arasında yayılan İslamî saltanatlık dönemine kadar götürülebilir. Bu uygulamalar bağımsızlıktan sonraki dönemde (1945) de devam etmiş ve İslamî aydınlanmanın küresel bir harekete dönüştüğü 1980-1990 yıllarında doruğa çıkıp faizsiz bankacılığın (İslamî bankacılık) başarılı kurulumuyla sonuçlanmıştır. Günümüze kadar İslam iktisadının oluşumu ve gelişimi; bankacılık, finans, zekât ve vakıf, helal endüstrisi, araştırma ve eğitim gibi çeşitli sektörlerde görülmektedir.

Bu rapor, Endonezya'daki İslam iktisadının ortaya çıkış ve gelişim dinamiklerini göstererek bu ekonominin gelişimini araştırmayı amaçlamaktadır. Konu İslam iktisadına bakışı üç boyutta ele almaktadır; sistem (pratik), bilgi (teori) ve akım. Araştırma ise Endonezya'nın gelişen İslam iktisadının tarihi, hikâyesi, eğilimleri, kurumları, araştırmaları ve politikaları olmak üzere farklı açılardan ele almaktadır. Tutarsızlık çözümlenmesinin çözümcül metodu, Endonezya'daki İslam iktisadı hakkındaki söylemlerin dinamiklerinin ve gelişimlerinin anlaşılması için kullanılıyor. Ayrıca gelişmekte olan İslam iktisadı ve finans endüstrisi hakkında Endonezya hükümetinin ve regülatörlerin politikalarını anlamak amaçlı politika analizleri yapılmaktadır.

Bu bakımdan rapor, sistematik olarak Endonezya'daki İslam iktisadının tarihine inerek, 1940-1960 yılları arasındaki bağımsızlık dönemi ve o dönemi takip eden 1970-1990 yılları arasında gerçekleşen İslam iktisadının asıl ortaya çıkış dönemini anlatmaktadır. Endonezya'daki İslam iktisadının gelişimi sırasındaki uygulama ve söylemlerin dinamiklerini anlamak amacıyla; bu raporda siyasi liderlerin konuşmaları, İslamî kuruluşların fetvaları ve bunun dışında çeşitli notlar ve yayınlar incelenmiştir.

İslam iktisadının ve maliyesinin gelişiminin sonraki evresi, Endonezya'daki İslamî bankacılık, tekâfül, İslamî sermaye pazarı gibi finansal kurumların gelişimini tartışarak anlatılıyor. Gelişmeyi açıklamak için kullanılan veriler, saygın kurumlardan güncel bilgiler ve çeşitli raporlar elde etmek amacıyla Endonezya'nın otorite ve regülatörlerinden toplanmıştır. Endonezya'daki İslam iktisadı ve finansal endüstrilerin küresel pazardaki yeri de konu hakkında yapılan çeşitli uluslararası raporlara dayanarak tartışılmaktadır. İslam iktisadının ve finansının uygulamalardaki gelişimi; eğitim, araştırma ve yayımlardaki ilerleme gibi bilgilerin takibinde raporun son kısmında görülebilir.

Endonezya'da İslam ve İktisat

Endonezya'da İslam iktisadı uygulamaları, İslam'ın doğuşu süresince Endonezya takımadalarında ortaya çıkmıştır. Endonezya; bir ulus devlet olmadan önce adalara yayılmış çeşitli İslam krallıklarından oluşuyordu; Sumatra (Peurelak Sultanlığı 840-1292, Samudera Pasai Sultanlığı 1267-1521, Aceh Darussalam 1496-1903, Deli Sultanlığı 1630-1814, Palembang Sultanlığı 1659-1823), Java (Cirebon Sultanlığı 1430-1666, Demak Sultanlığı 1475-1548, Banten Sultanlığı 1527-1813, Mataram Sultanlığı 1588-1681), Sulawesi (Gowa-Tallo Sultanlığı 1605-, Bone Sultanlığı 1611-), Kalimantan (Banjar Sultanlığı 1520-1860) ve Maluku (Ternate Sultanlığı ve Tidore 1257-1950). Bu sultanlıklar idari yapılarında İslamî öğretileri uyguluyorlar ve günlük ilişkilerini İslamî yasalara uygun yaşıyorlardı. Bununla beraber resmî kurumlar ve uygulamalar; Portekiz, Hollanda, İngiltere ve Japonya sömürgeleri altında olunan dönemlerde ortadan kaybolmuş; bu durum sömürgecilik sona erdikten sonra bile bir süre devam etmiştir.

Anthony Reid (1993) bu hususta, Endonezya takımadalarının Güneydoğu Asya'nın ticaret çağı hâline geldiğini; uluslararası deniz ticaretinin de özellikle kıyı kesimdeki toplumlarla, şehirleşme ve çağdaşlaşmanın yaşandığı toplumların hayatını şekillendirdiğini belirtiyor. Bu etki özellikle Avrupalıların bölgeye gelip ekonomik ve siyasi hayata hâkim olması ve neticesinde Şeriat'ı yasalardan kaldırmasından önce yaşanmıştır.

1945 yılında kazanılan bağımsızlık, Endonezya isimli yeni bir ulus kurmak fikriyle bazı saltanatları bir araya getirmiş ve geçmişteki şanlarını geri kazanma, milletin yaşamını yeni görüşlere göre yeniden yapılandırma gibi yeni fikirler yarattı. Dahası, özellikle birçok Müslüman ülkenin bağımsızlık kazanmasından sonra küresel bir fenomen hâline gelen İslam bilincinin oluşmasıyla, Endonezya'daki Müslümanlar da ülkenin sistemi, kurumları, politikaları ve hatta toplumun davranışlarına İslamî bir görüş getirme girişiminde bulunmuştur.

Endonezya'da İslamî iktisat sistemlerin (uygulama ve kurumların) geri kazanılması bilinci; ideolojik, düşünsel ve aynı zamanda pratik bir sürece dönüştü.¹ Şu bir gerçek ki, sömürgeciliğin bir sonucu olarak İslamî medeniyet reddedildi ve ümmet bütün alanlarda şanını kaybetti. Politika (ümmet bölündü ve parçalandı), ekonomi (ümmetin ekonomisi gelişmedi ve Batı'ya bağımlı hâle geldi), din-kültür (ümmetin yaşam stili Batılılaştı ve İslam'a ve İslam kültürüne yabancılaştı) ve bilim teknoloji alanlarında gerilemeler yaşandı (Al-Faruqi, 1981; Abu Sulayman, 1985).

Endonezya'daki Müslümanlar; dini kuralları ve bilimdeki üstün prensipleri bozan, problem yaratan Batılı fikirlerin farkına varmıştır. Aynı zamanda, entelektüel bir güven kazanan Müslümanlar, İslamî dünya görüşü ve bu görüşün epistemolojik temelleri konusunda yeniden yapılanmaya başlamışlardır (Furqani, 2015).

1 Müslüman dünyasında İslamî uyanış çoğunlukla ıslah (reform) ya da tecdid (yenilenme) olarak ifade edilir; bunun karşısı ise taklit (imitasyon, taklit) yani geçmişi düşünmektir. Al-sahwa al-Islamiyyah (İslami uyanış) ve al-nahda (İslamî aydınlanma) da Müslüman toplumlarda görülen bazı durumlara, çatışmalara ve modern dünyanın meydan okumalarına verilen özel bir tepkidir.

Aynı şekilde, kültürel cephede de bir bilinçlenme gözlenmiştir. Bu bilinçlenme; İslamî okullar (medreseler), evlilik gelenekleri, moda, kozmetik endüstrisi, restoranlar gibi Endonezyalı Müslüman cemiyetlerin İslamî yasa ve kurallarla tam uyum beklediği yaşam tarzı ve kurumlarda çeşitli uygulamalara yansımıştır.

İlk Dönem İslam İktisadı

İslamî esaslara dayalı bir ekonomik sistem kurma bilinci ve ilgisinin başlangıcı; sömürgecilik dönemlerinde siyasi liderlerin ve aydınların, sömürgeciliğin Endonezya'da sebep olduğu kapitalist ekonomik sisteme verdiği tepkiye uzanmaktadır. Sömürgeciler tarafından uygulanan kapitalist sistemin, Endonezya vatandaşları arasında yoksulluk, doğal kaynak azlığı ve medeniyetin gerilmesine sebep olduğu iddia edilmiştir.

Endonezya'daki Avrupa sömürgeciliği (Portekiz, İngiltere ve Hollanda) yıkıcı bir deneyim ve prensip olarak tanınmaktadır çünkü ülkedeki İslamî kültür ve medeniyetin gerilemesine neden olmuştur; ülke içindeki siyasi, sosyal, ekonomik, yasal ve eğitimsel kurumların değişmesi ve dönüşmesine neden olup Endonezyalı Müslümanların inanç ve kültürleriyle ters düşmüştür (Esposito, 1999, s. 45). Sömürgecilik ayrıca Endonezya'da esas, belli başlı değişimlerle sonuçlandı ve Müslüman kurumların toplum, eğitim, hukuki, yasal, ekonomik ve askeri konularda değişmesine, yeniden yapılandırılmasına, dönüştürülmesine ve Batılı fikirlerle modernize edilmesine neden oldu.

Bağımsızlık kazanmak için yapılan girişimler alternatif bir ekonomik sistem yaratma bilinci getirdi. Bu bilinç, İslamî ideolojileri yeniden bulmak, bu ideolojilerle yeni bir ekonomik sistem oluşturmak ve sömürgeci ekonomik sistemi reddetme bilinciydi. Bu hususta, Soekarno'nun başkanlık ettiği dönemde ekonomi bakanı olan Mr. Sjafruddin Prawiranegara (1971), "Gelişim; bazı motivasyonların ortaya konması ve bu motivasyonların belirli ideoloji, değer, inanç ve dinlerle oluşmasıdır." yorumunu yapmıştır. Endonezya, yeni bağımsızlığını kazanmış milletlerden biri olarak, ekonomik aktiviteler ve bu konudaki hedeflerin teşvikiyle belirli ideoloji ve inanç sistemine dayanan yeni bir ekonomik sistem geliştirme girişiminde bulundu. Bu bakımdan İslam, bu bilinci destekleyen bir ideolojyd.

Endonezya tarihinde İslam iktisadı konusunda ilk bilinçlenme, Sarekat Dagang Islam'ın ya da 1905'de H. Samanhudi (1878-1956) tarafından oluşturulan Müslüman Tüccarlar Birliği'nin (SDI) kuruluşuna dayanıyor olabilir. Müslüman Tüccarlar Birliği; girişimcilik becerilerini üyelerine aşıl原因arak, ihtiyaç sahibi üyelere yardımda bulunup, İslam'ın gerçek anlamını yanlış anlaşılmaları düzeltmek suretiyle anlatarak ve kardeşlik ruhunu destekleyip ümmetler arasında bir birlik oluşturarak, İslamî prensipler doğrultusunda gerçekleştirilen ticari aktivitelerin geliştirilmesini ve büyümesini hedefledi. Ayrıca Müslüman Tüccarlar Birliği (SDI) broşür ve yazılarını kullanarak kitle iletişim araçlarıyla kendi fikirlerini yaymak konusunda çok aktiflerdi.

1912 yılında Haji Oemar Said Tjokroaminoto liderliğinde Müslüman Tüccarlar Birliği'nin (SDI) ismi *Sarekat Islam* (İslam Birliği) olarak değiştirildi. Tjokroaminoto'nun sosyalizme (İslamî sosyalizme) bir eğilimi vardı. Tjokroaminoto'nun İslam ve sosyalizm hakkındaki konuşması bir kitap formunda *İslam ve Sosyalizm* (1924) ismiyle yayınlandı. Hükümetin yapısında demokrasiyi kullanarak, sosyal-dini düşünce temellerine dayanan sosyal sistem uygulamasını savundu. Tjokroaminoto İslam ve sosyalizmin uyumunu; sosyalizm konusundaki İslamî öğretilerle anlatıyor ve Endonezya'daki ateistlerle komünistlerin yaydığı yanlış anlaşılmalara açıklığa kavuşturuyordu.

Endonezyalı siyasi liderler ve aydınlar, sosyalizmi, sömürgecilerin yaydığı kapitalizme bir cevap olarak

nitelendiriyordu. Belirgin bir İslamî iktisat sistemi kapitalizmin olası alternatifi olarak görülmüyordu. Muhtemelen bu düşünce, konu hakkında söylem yetersizliği ve uluslararası düzeyde Müslüman dünyada ümmetçiliğin yayılmasıyla ilgili bir fikrin oluşmamasından kaynaklıydı.

Bununla birlikte, Endonezyalı bilginler ve siyasi liderler, sosyalizmi kapitalizmin alternatifi olarak yayma konusunda, dinî sosyalizm ve sosyalizmin Sovyetler Birliği ve Çin'in yaydığı şeklini değil de İslamî öğretilerin köklerine dayandığını savunuyorlardı.

Mohammad Hatta (Endonezya'nın ilk başkan yardımcısı) bu hususta sosyalizmin İslam'la uyumlu olduğunu çünkü sosyalizmin eşitlik, kardeşlik, insanlık ve sosyal adalet değerlerini öğrettiğini belirtiyordu. İslam da aynı değerleri savunduğu için sosyalizmle aynı ekseninde olduklarını söyledi. Yine de Batı sosyalizmi ve İslam farklıydı. Batı sosyalizmi, insanoğlunun maddesel durumlarına yani sınıflar arası sosyal yapının çatışmasına yöneliyordu. İslam sosyalizmi ise Allah'a, Ona itaate ve insanoğlunun eşitlik ruhuna yöneliyordu. Bu yüzden, Mohammad Hatta (1963): "Toplumda sosyalizm, İslamî öğretilerde öğretildiği gibi yaşamın bir kuralıdır ve kimse bunu inkar edemez." demiştir. İslam'ın siyasi liderler ve aktivistler arasında çokça savunulmasının bir diğer nedeni de o zamanlarda Endonezya toplumunda üretim araçlarından biri sayılan toprak konusunda ortak sahiplik duygusu ve çiftçilik, inşaat, yol yapımı, su temizleme aktivitelerini kolektif bir ruhla gerçekleştirme anlayışıydı.

1950 ve 1960 yıllarında İslam sosyalizmi konusunda Endonezya'da bazı bilimsel çalışmalar yapılmış; H. Kaharudin Yunus'un *Hidup ber-masjarakat menurut Islamisme, Pantjasilaisme atau bersamaisme* (İslamizm, Pancasila Milliyetçiliği ve Bersamaizm'e Göre Yaşayan Toplum) adı altında 1955'de² yayımladığı kitabı ve Dr. H. M. Rasjidi'nin 1966'da yayımlanan *Islam dan Sosialisme* (İslam ve Sosyalizm) adlı kitabı bu araştırmalara verilebilecek örneklerdir.

Üretimde İslam İktisadı

Endonezya'da bağımsızlık kazanıldıktan sonra 1960 yıllarına kadar İslamî iktisat sistemi, kapitalizmin bir alternatifi görmek için belli başlı girişimler yoktu bunun yerine, sosyalizm ve İslamî sosyalizm bakış açısı daha uygulanabilir alternatifler olarak görülüyordu. Ancak 1970 yıllarında Müslüman âlimler ve aktivistler, İslamî bakış açısıyla işleyen bir ekonomi yaratma konusunda ciddi adımlar atınca bu durum değişmeye başladı.

Bu durum Müslüman dünyasında yaşanan küresel İslam uyanışıyla aynı döneme geliyor. 1970 ve 1980 yıllarında Müslüman dünyasında, Müslümanların yaşamını İslamî kurallar doğrultusunda siyasi, eğitsel, sosyal, kültürel, ekonomik ve hükümet bazında yeniden düzenlemek konusunda bir bilinç oluştu. İslamî uyanış konusundaki bu küresel plan, Endonezyalı Müslümanları da içinde buldukları durumu yeniden düşünüp, İslam'ı yaşam stillerine entegre etme konusunda etkilemiş oldu.

Düşünsel bir seviyede, İslam öğretileri konusunda oluşan bilinç, Müslüman âlimlerin (Endonezya'dakiler de dâhil olmak üzere) Batı tarzı bilim konseptlerine meydan okuyup İslamî düşüncelerin mirasını yeniden canlandırmak ve bilimsel hareketleri İslamî çerçevede yeniden tartışmaya itmiştir.

Bilinçlenme konusundaki dönüm noktası, 1976 yılında Mekke'de yapılan İlk Uluslararası İslam İktisadı konferansıydı. Bu konferansa katılan Endonezyalı âlimlerden bazıları; Ahmad Muflih

2 Bersamaism, Kaharuddin Junus (1955) tarafından kooperatiflik ve birliklilik için kullanılan bir terim. Kitabında İslamî ideolojilerin nasıl bir ekonomik sistem yaratabileceğini ve sosyal adalet hedeflerine nasıl ulaşabileceklerini anlatıyor.

Saifuddin, Imaduddin Abdul Rahim ve Bakir Hasan'dı. İslamî Gelişim Bankası'nın (Islamic Development Bank-IDB) 1976 yılında Cidde'de kurulması da Endonezya'daki Müslümanları faizsiz bir bankacılık uygulaması için çalışmak konusunda son derece etkiledi.

Endonezya'da bu tarihi konferans konusunda yapılan yorumlar; faizsiz bir bankacılık sistemi kurma ve İslam iktisadı diye anılan yeni bir olgu yaratma konusunda âlimler, aktivistler ve siyasetçiler tarafından hatırı sayılır bir ilgiye neden oldu. Başlangıç adımı olarak, İslamî bankacılığın mikro ölçekte uygulanma fikri 1980 yıllarında Bandung'ta Bait At-Tamwil Salman ITB ve Cakarta'da Koperasi Ridho Gusti'nin kurulmasıyla oluştu (Fianto ve Gan, 2017, s. 249). İslam bankacılığını yaratma konusunda daha sistematik bir gayret, 1990'larda ilk İslamî banka olan PT Bank Muamalat Indonesia (BMI), 1 Mayıs 1992'de kurulduğunda yaşanmıştır.

Bütün bunlara rağmen, birçok insan Endonezya'da İslamî bankacılığın ortaya çıkışını diğer İslam İşbirliği Teşkilatı (OIC) ülkelerine kıyasla geç bir girişim olarak görmüştür. Hatta çoğu insan, kendi ülkesinde bu uygulama olmamasına rağmen İslam İşbirliği Teşkilatı (OIC) toplantılarında İslam bankacılığını anlama konusunda oldukça istekli olan, Maliye Bakanlığı'nın temsilcisi, Ali Wardana'yı ironik bulmuştur (Rahardjo, 2011).

Bu fenomeni analiz etmek için birçok neden gösterilebilir. Birincisi, Robert W. Hefner'e (Endonezya'daki İslamî hareketi en çok gözlemleyen âlimlerden biri) göre, zamanın siyasi koşullarına göz önüne alındığında, İslam çok da tercih edilen bir pozisyonda değildi (1970 ve 1980 yıllarında). İslam bankacılığının kurulması siyasi İslam gündeminin bir parçası olarak görülebilirdi. Endonezya Müslüman ağırlıklı bir nüfusa sahip olmasına rağmen bir İslam devleti değildir. Endonezya'nın kurucuları Pancasila'yı devletin ideolojik temeli olarak ortaya atmışlardı ki Pancasila ideolojisi Tektanrıcılığı savunup, herhangi bir dini benimsemez. Bununla beraber Endonezya devleti, laik ve çoğulcu bir devlet olarak Avrupa devlet anayasalarının oldukça etkisi altındaydı (Bruinessen, 1996).

İkinci olarak da, mali piyasanın bir bölümü için İslamî, diğer bölümü için haram algısı yaratmak, ulusal bankacılık sistemini ve dolayısıyla ülkenin ekonomisini bir bütün olarak negatif etkileyebilirdi. Bu gibi endişeler oldukça yaygındı ve bağımsızlığın başlangıcından beri geleneksel bir bankacılık sektörünü kullanılabilir hâle getirmekte zorlanan ulusal hükümeti düşününce bu anlaşılabilir bir endişeydi. Sistemin İslam dışı olduğu iddialarının ortaya çıkması, gerçekleştirmekte hâlihazırda zorlandıkları bu hedefi ve uygulamaları riske atabilirdi (Hefner, 2008, s. 21).

Diğer bir neden de, Endonezyalı ulema ve İslam organizasyonları arasında faizin yasaklanmasıyla ilgili fikir birliğine varılamamasıydı. Faizin yasaklanmasıyla ilgili fetva, Endonezya Ulema Meclisi (*Majelis Ulama Indonesia-MUI*) tarafından ancak 2003 yılında verildi. Buna ek olarak, meclis tarafından çıkarılan fetva, diğer İslamî organizasyonlar tarafından pek de umursanmadı. Endonezya'daki en büyük iki İslam organizasyonu olan Nahdhatul Ulama (NU) ve Muhammadiyah faize iznini 1927'den beri tartışıyordu. Ancak tartışmalar ekonomik sistemi İslamlaştırma çerçevesinde sürmemişti. Bu yüzden, tartışmalar süresince ekonomik sistemi İslamlaştırma hususunda yapılan yorumlar daha çok organizasyonların kendi üyelerine rehberlik etme amacı taşıyordu. Dolayısıyla çözümler de İslamî bankacılığı bir kurum hâline getirme girişimiyle sonuçlanmadı.

31 Ocak 1926'da oluşturulan Nahdhatul Ulama (NU), en büyük İslam organizasyonlarından biri olarak, 1927 yılında gerçekleşen ilk Bahtsul Masa'il oturumlarında faiz konusunu tartışmış ve birbirinden ayrı üç görüşle faiz yasasını bir sonuca bağlanmamıştır. İlk görüş faizin İslam'a göre haram

olduğunu çünkü faiz uygulamasının, bir kişiden para alıp sonradan büyük bir artışla geri ödenen tefeciliğin anlamıyla uyuşturduğunu savunmuştur. İkinci görüş, faizin helal olduğunu çünkü bu işlemler sırasında başka hiçbir olayın gerçekleşmediğini, üçüncü görüş ise faiz uygulamasının ne iyi ne kötü denebilecek şekilde arada olduğunu çünkü İslam âlimlerinin faizin yasaklanması ya da kullanılması hususunda kesin bir görüşe varamayıp farklı düşüncelerde olduğunu savunmuştur.

1970'lerin sonlarına doğru bankacılıkta faiz uygulaması, küresel İslam iktisadı hareketi ve İslamî bankacılık girişimleri ekseninde tekrar tartışılmıştır. 1982 yılında Bandar Lampung'da yapılan Bahtsul Masa'il oturumunda bankacılıkta faiz konusu tekrar ortaya atılmış hatta İslam bankası fikrine bile değinilmiştir. Fakat yine de faiz yasağı hakkında net bir karara varılamamıştır. Nahdlatul Ulama faiz konusunu bir tefecilik türü olarak görse de geleneksel bankacılıkta bu uygulamaya izin vermeye devam etmiş hükûmetin insanların ihtiyaçlarını karşılamak için yeni bankalar kurabileceğini savunmuştur. Oturumlarda şu tavsiyelerin işlendiğini görüyoruz:

Endonezya, vatandaşlarının bütün dinî inançlarını koruyan bir ülke olarak zor durumdadır. Yeni bir bankacılık sistemi ihtiyacıyla modern ekonomi benimsendi fakat diğer yandan İslamî öğretiler faizi kesinlikle yasaklıyor. Yeni bir bankacılık sistemi ihtiyacını gözden geçirince, her ne kadar yeni bir İslamî bankanın kurulması beklense de; bu süreçte hâlihazırda işleyen, hükûmetin sahip olduğu bankalar işlemlerine devam edecek ve toplumun ihtiyaçlarını gözeten yeni bankalar kurabilecektir.³

Yogyakarta Bölgesi'nde 18 Kasım 1912'de Kyai Haji Ahmad Dahlan tarafından kurulan bir diğer İslamî organizasyon olan Muhammadiyah ise 1968'de yaptıkları Majelis Tarjih oturumundan beri faiz konusunu tartışıyordu. Oturumda tefeciliğin haram sayıldığı ve bu yüzden tefecilik usulüne göre çalışan bankaların yasa dışı olduğu konusunda fikir birliği sağlansa da faizi tefecilikle benzer görmediler. Sonuçta oturum hükûmetin sahip olduğu bankalardan alınan faizlerin belirsiz (mutashabihat) yani ortada olduğu fikriyle sonuçlandı. Bununla beraber, 1972'de Pekalongan'da yapılan bir sonraki Majelis Tarjih oturumunda, İslamî kurallara uygun konseptte bir bankacılık fikri yeniden tartışılmaya başlandı (Choiruzad ve Nugroho, 2013).

Bütün bunlara rağmen, 1980 ve 1990 yıllarında Endonezyalı âlimlerin, İslam organizasyonlarının ve hükûmetin, bankaların faiz uygulamasıyla ilgili bakış açısında değişimler görüldü. İslam iktisadı hareketi öncülerinin tanıttığı sistematik konseptte çalışan bir İslamî bankacılık ve finans anlayışı, Endonezyalı âlimlerin faizsiz bir bankacılık sisteminin yaratılabileceği ihtimali konusundaki bakış açısını değiştirdi.

Endonezyalı Müslüman Âlimler Derneği (ICMI, *Ikatan Cendekiawan Muslim Indonesia*) ve Endonezyalı Ulemalar Konseyi (MUI, *Majelis Ulama Indonesia*) Endonezya'da İslamî bankacılık kurulması konusunda başlayan hareketin öncülerindendi.

ICMI (Endonezyalı Müslüman Âlimler Derneği), dönemin Araştırma ve Teknoloji Bakanı Baharuddin Jusuf Habibie tarafından başlatılmıştır. Habibie, Başkan Suharto'nun en güvenilir yardımcılarında biri olup Endonezya hükûmetinde pay sahibi olan insanlarda İslamî bankacılığın gerçekleşme ihtimali

3 *Keputusan MUNAS Alim Ulama dan Konbes Nahdlatul Ulama Lajnah wa Ta'lif wa Nasyr Bandar Lampung'daki konuşması, 1992 (Semarang: Sumber Barakah, 1993).*

konusunda ciddi etki sağlamıştır.⁴ Diğer taraftan 1980 ve 1990 yıllarında Müslüman grup tarafından yapılan bazı siyasi gelişmeler sonucunda, hükümet de Başkan Suharto'nun değişen tutumuyla bu fikri desteklemiştir (Hefner, 1993).

Diğer taraftan MUI, dinî tutumu pekiştirme ve faizle tefeciliği yasaklama konusunda önemli bir roldeydi.⁵ İslamî ekonomi hareketinin öncülerinden ve MUI'nin sekreterlerinden olan Dr. Amin Aziz de bu konuda önemli bir figürdü. MUI'de yapılan tartışmaları organize edip Cisarua, Bogor'da 18-20 Ağustos 1990 tarihlerinde, faize ve bankacılığa İslamî bakış açısını tartışmak amaçlı, "Bankacılık ve Faiz Problemi" isimli bir atölye düzenlemiştir. Bu atölye bankacılık uzmanlarını ve İslam âlimlerini bir araya getirip İslamî bankacılığın prensipleri konusunda görüşmelerine olanak sağlamıştır. Atölye, tarihi açıdan oldukça önemliydi çünkü faizin yasaklanması konusunda net bir duruş sergilendi ve faizsiz bir bankacılık sistemi kurulması önerildi. Sempozyumun önerileri Endonezya Ulema Konseyi'nin (MUI) Jakarta'da 22-25 Ağustos 1990 tarihleri arasında yapılan uluslararası oturumunda konuşuldu; bu konuşmalar sonucu Endonezya'daki İslam bankalarının kurulumu için çalışma grupları oluşturuldu.⁶

Merkez Bankası (Endonezya Bankası) da bu konuda oldukça destekleyiciydi muhtemelen bu Başkan Suharto'nun olumlu bakış açılarındandı. Endonezya Bankası, İslam bankası kurmak hususunda yardımcı olmaları için Subarjo Joyosumarto, Siti Fajriyah, Ramzi A. Zuhdi ve Muchtar Syafi'i gibi isimlerden oluşan özel bir takım kurdu. 25 Mart 1992'de, 7 numaralı Bankalar Kanunu çıkarıldı. Kanun özetle, bankaların kâr paylaşımı yöntemine göre servis sunabilmesine izin verilmesini açıklamaktaydı. İki ay sonra, Mayıs 1992'de, kâr paylaşımı prensibine uygun olarak IDR, 106,126,382,000 (Endonezya Rupiahı) sermayeyle yeni bir banka kurdu ve ismi Bank Muamalat Indonesia (BMI) kondu. Zainulbahar Noor da bankanın ilk müdürü oldu. 30 Ekim 1992 tarihinde hükümet, kâr paylaşımına dayalı bankacılıkla ilgili 72 numaralı (1992) kuralı çıkardı. Endonezya Bankası da, 29 Şubat 1993 tarihinde banka müdürlerinin çıkardığı 25/4/BPPP numaralı mektubunda, Kâr Paylaşımına Dayalı Bankalarla alakalı işlevsel bir rehber çıkararak bu gelişmeyi destekledi.

Kısaca 1990 yıllar, Endonezyalı Müslümanların millileşmeye dair İslamî bakış açısının değiştiği senelerdi. Robert Hefner'e (1996, s. 316) göre, eğitilmiş orta sınıf, senelerce laik milliyetçi ideolojileri deneyimledikten sonra artık inançlarını yeniliyordu ve geleneksel bir tutum olan yerliliği, İslamî modernleşme için reformcu bir gayretle birleştirmeyi amaçlıyordu. Diğer taraftan hükümet, Başkan Suharto öncülüğünde, Ulusal Eğitim Kanunu (1989), Dini Mahkeme Kanunu (1989), İslam Âlimleri Birliği Oluşumu (1990), İslam Hukuku Derlemesi (1991), devlet okullarında başörtüsünün serbest bırakılması (1991), Zekât, İnfak ve Sadaka Yönetim Kurulu (1991) ve İstiklal Camisi'nde İslam Festivalleri (1991 ve 1995) gibi istekleri Müslüman toplumunu desteklemek amacıyla kabul ediyordu. 1980-1990 yıllarında hükümet ve Müslüman

4 ICMİ'nin ilk toplantısı ve göreve başlaması sembolik olarak Başkan Suharto tarafından yapılmıştır. Bu da ICMİ'nin (ilkel biçimde olsa da) Endonezya siyasetinde güçlü bir rol oynayacağını göstermiştir. MUI ve ICMİ sayesinde İslam iktisadi hareketi Suharto tarafından kabul görmüştür.

5 Robert W. Hefner (1996), 1980'lerin ortalarında MUI'nin İslam bankası kurma ihtimalleri konusunda fikirleri olduğunu gözlemledi; bu gözlem hükümetin olayları desteklemek konusundaki yaklaşımından çok daha önceydi.

6 Buna karşın, tefeciliği yasaklayan fetva 24 Ocak 2004'te yayımlandı. Fetva sertçe o anki faiz uygulamalarının tefecilikle örtüştüğünü ve bunun İslam'da yasak olduğunu açıklıyordu. Kişiler, kurumlar ve bankalar da dâhil olmak üzere diğer finansal kurumların faiz alması ve faiz prensibine uygun hizmet vermesi yasaklanmalıydı. Fetva Müslümanları eğer ülkelerinde bulunuyorsa, İslamî bankacılığı ve İslam kurallarına uygun çalışan finansal kurumları kullanmaya teşvik etti. Yine de, yaşadığı bölgede İslamî bankacılık ve İslam'a uygun finansal kurumlar olmayanlar için geleneksel bankaları ve finansal servisleri acil durumlarda kullanma izni verildi (Keputusan Fatwa Majelis Ulama Indonesia Nomor 1 Tahun 2004 tentang Bunga (interest/fa'idah), January 24th, 2004).

âlemi arasında artan bu destek balayı dönemi gibi sayıldı. Bu birleşme, ideolojik bir çabadan çok gelişme odaklıydı, ülkedeki politik durumun İslam'a göre yeniden düzenlenmesi ve hükümetin Müslümanlara artan hoşgörüsünün bir sonucu (Muhammad Ali, 2004).

Aynı şekilde, İslam iktisadı ve finansı üstüne yapılan söylemler de hız kazanmıştı. Endonezyalı âlimler, İslam ve ekonomi konusundaki düşünce ve yorumlarına kendi yazılarında yer vermeye başladı. Endonezyalı âlimler tarafından İslam iktisadı konusunda kaleme alınmış bazı eserler şu şekilde:

- Abidin, A. Z. ve Lopa B. (1971). *Bahaya komunisme* (Komünizmin tehlikeleri.) Jakarta: Bulan Bintang.
- Ahmad, Z.A. (1979). *Dasar-dasar ekonomi Islam* (İslam İktisadının temel prensipleri). Jakarta: Bulan Bintang.
- Ali, D.A. (1988). *Sistem ekonomi Islam, zakat dan wakaf* (İslamî ekonomik sistem, zekât ve vakıf). Jakarta: UI Press.
- Fahrudin, F. M. (1985). *Riba dalam bank, koperasi, perseroan dan asuransi* (Bankalarda tefecilik, iş birliği, kurum ve sigorta). Bandung: al-Ma'arif.
- Hamka. (1977). *Keadilan sosial dalam Islam* (İslam'da sosyal adalet). Jakarta: Pustaka Antara.
- Hamka. (1984). *Islam: Revolusi ideologi dan keadilan sosial* (İslam: İdeolojik devrim ve sosyal adalet). Jakarta: Pustaka Panjimas.
- Nataatmadja, H. (1984). *Pemikiran kearah ekonomi humanistik: Suatu penghantar menuju citra ekonomi agamawi* (Hümanistik ekonomi konusunda düşünceler: Din odaklı ekonomiye giriş). Yogyakarta: PLP2M.
- Prawiranegara, S. (1971). *Agama dan Ideologi dalam Pembangunan Ekonomi dan Bangsa* (Ulusun din ve ideolojileri ve ekonomik gelişme). Jakarta: Bulan Bintang.
- Prawiranegara, S. (1988). *Ekonomi dan keuangan: Makna ekonomi Islam* (Ekonomi ve finans: İslamî ekonominin anlamı). Jakarta: CV. Haji Masagung.
- Rahardjo, M.D. (1987). *Perspektif deklarasi mekkah menuju ekonomi Islam* (İslam iktisadı konusunda Mekke sözleşmesi). Bandung: Mizan.
- Rahardjo, M.D. (1993). *Ekonomi Islam, ekonomi pancasila dan pembangunan ekonomi Indonesia* (İslam iktisadı, Pancasila ekonomisi ve Endonezya ekonomisinin gelişimi). Surabaya: Risalah Gusti.
- Rahardjo, M.D. (1999). *Islam dan transformasi sosial-ekonomi* (İslam ve sosyo-ekonomik dönüşüm). Jakarta: LSAF.
- Rahardjo, M.D. (1999). *Wacana Ekonomi Islam Kontemporer* (Çağdaş İslam iktisadı söylemleri). Surabaya: Risalah Gusti.
- Saefuddin, A. M. (1987). *Ekonomi dan masyarakat dalam perspektif Islam* (İslamî perspektifte ekonomi ve toplum). Jakarta: Rajawali Press.
- Saefuddin, A. M. (1988). *Nilai-nilai sistem ekonomi Islam* (İslam iktisadı sisteminin değerleri). Jakarta: Samudra.

Aynı şekilde uluslararası âlimler tarafından İslam iktisadı üstüne yapılan çalışmalar da hatırı sayılır derecede ilgi çekti ve Endonezyalı âlimleri İslam iktisadını geliştirme konusunda etkiledi. Uluslararası âlimlerin

yaptığı çalışmalar da, ülkede daha geniş bir kitleye hitap edebilmesi açısından Endonezceye çevrildi.

Küresel İslam iktisadı disiplininin öncülerinin yaptığı, sonradan Endonezceye çevrilen bazı önemli çalışmalar da şu şekilde:

- al-Maududi, M.A. (1984). *Economic system of Islam* (Dasar-dasar ekonomi Islam dalam berbagai system masa kini). (çev. Abdullah Suhaili). Bandung: PT Al-Ma'arif.
- al-Qaradawi, Y. (t.y.). *Daurul qiyam wal akhlaq fil iqtishadil Islami* (Norma dan etika ekonomi Islam). (çev. Zainal Arifin). Jakarta: Gema Insani Press.
- al-Sadr, M. B. (2008). *Our economics* (Buku induk ekonomi Islam: Iqtisaduna). (çev. Yudi). Jakarta: Zahra Publishing House.
- Chapra, M. U. (1996). *Towards a just monetary system* (Al-Qur'an menuju sistem moneter yang). (çev. Lukman Hakim). Yogyakarta: PT. Dana Bhakti Wakaf.
- Chapra, M. U. (2000). *Islam and economic development* (Islam dan pembangunan ekonomi). (çev. Ikhwan Abidin Basri). Jakarta: Gema Insani Press.
- Chapra, M. U. (2001). *The future of economics: An Islamic perspective* (Masa depan ilmu ekonomi). (çev. Ikhwan Abidin). Jakarta. Gema Insani Press.
- Haneef, M.A. (2010). *Contemporary Islamic economic thought: A Selected comparative analysis* (Pemikiran ekonomi Islam kontemporer: Analisis komparatif terpilih). (çev. Suherman Rosyidi) Jakarta: Rajawali Pers.
- Kahf, M. (1995). *The Islamic economy: Analytical of functioning of the Islamic economic system* (Ekonomi Islam: Telaah analitik terhadap fungsi sistem ekonomi Islam). Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Mannan, M. A. (1987). *Islamic economics: Theory and practice* (Teori dan Praktik Ekonomi Islam). (çev. Nastangin). Yogyakarta: PT. Dana Bhakti Wakaf.
- Metwally, M. M. (1995). *Essays on Islamic economics* (Teori dan model ekonomi Islam). (çev. M. Husein Sawit). Jakarta: Bangkit Daya Insani.
- Naqvi, S.N.H. (1985). *Ethics and economics: An Islamic synthesis* (Etika dan ilmu ekonomi: Suatu sintesis). (çev. Husein Anis ve Ase Hikmat). Bandung: Mizan.
- Naqvi, S.N.H. (2003). *Islam, economics, and society* (Menggagas ilmu ekonomi Islam). (çev. M. Saiful Anam dan Muhammad Ufuqul Mubin). Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Rahman, A. (1995). *Economic doctrines of Islam* (Doktrin ekonomi Islam). (çev. Soeroyo ve Nastangin). Yogyakarta: Dana Bhakti Wakaf.
- Rodinson, M. (1982). *Islam and capitalism* (Islam dan kapitalisme). Jakarta: Iqra.
- Siddiqi M. N. (1982). *Islamic Bank*. (çev. Asep Hikmah Sukardi). Bandung: PT. Almaarif.
- Siddiqi, M. N. (1988). *The economic enterprise in Islam* (Kegiatan ekonomi dalam Islam). (çev. Anas Sidik). Jakarta: Bumi Aksara.
- Siddiqi, M. N. (1991). *The economic aspects of Islam* (Aspek-aspek ekonomi Islam) (çev. Dewi P. Restiana). Solo: CV Ramadhani.

İslam İktisadı Sistemini Kurmak

Yukarıdaki tartışmalar gösteriyor ki, Endonezya'da İslam iktisadının ve finansının gelişimi farklı aşamalardan oluşmuştur. İslam iktisadı ve finansı uygulamalarının gelişmesi hususunda, hükümet kadar sivil halkın da atılacak adımlardaki rolü büyüktü.

Genel olarak, Endonezya'da 1992 yılında kurulan ilk İslam bankasını ve hükümetin siyasal iktisat konusunda yaptığı düzenlemeleri düşünürsek, Endonezya'daki İslam iktisadının ve finansının gelişimini üç ayrı evreye ayırabiliriz:

- İslam bankasının ön kuruluşu (Endonezya'nın 1945'de kazandığı bağımsızlıktan 1990 yılına kadar olan süreç). İslam prensiplerine uygun ekonomik uygulamalar yapmak konusundaki gayret Endonezya toplumu arasında oldukça yaygındı. Bu gerçek, toplumsal hareketlerde, entelektüel söylemlerde ve İslam iktisadı konusunda yapılan oturumlarda gözlenebiliyordu. Buna rağmen, bu vizyonu gerçekleştirmek için sistematik bir girişim yoktu. Aynı şekilde hükümet tarafında da İslam bankası kurmak ya da sistemli bir İslamî iktisadi düzen oluşturmak gibi konularda bir istek ya da öngörü yoktu.
- İslam bankası kurulduktan sonrası (1990-2000). 1980'lerin sonlarına doğru bazı İslamî organizasyonlar (MUI ve ICMI) faizsiz bir banka kurma konusunda strateji oluşturmaya başladılar. Bu teşebbüs 1992 yılında Endonezya Muamalat Bankası'nın (Bank Muamalat Indonesia) kurulmasıyla başarıya ulaştı ve ülkedeki ilk İslam bankası kurulmuş oldu. Yine de hükümetin İslam bankalarının gelişimini destekleyen bir siyasal iktisat sistemi kurma konusunda desteği çok minimum düzeydeydi
- Ulusal Ekonomik Sistem Gündemi (2000-günümüze). Bu aşamada hükümet, İslam iktisadını ve finansını geliştirmek ve desteklemek konusunda aktif bir rol almaya başladı. O zamandan beri İslam iktisadı ve finansı, ülkenin ekonomisindeki önemli sektörlerden biri olarak görülüyor ve ülkenin finans sisteminde geleneksel sistemlerle başa baş gidiyor.

Halkın faizsiz finansal endüstri konusunda büyüyen talebi ve ulusal ekonomiye sağladıkları büyük katkıyla, Endonezya hükümeti de endüstriyi ileriye götürmek ve geliştirmek konusunda ilgi göstermeye başlamıştır. Hükümet aynı zamanda vatandaşlarını güçlendirmek, ülkeyi kalkındırmak, ortak bir refah ve sosyal adalet yaratmak konularında İslam iktisadının potansiyelinin farkına vardı.

Endonezya'da İslam iktisadının gizli imkânlarının oldukça çok olduğu kabul edilen bir gerçek. Sahip olduğu yüksek sayıda Müslüman nüfusu (aşağı yukarı toplam nüfusun %85'i kadar), Endonezya'da İslamî finansal hizmetlere yapılan yatırımların en büyük sebebi olarak görülmektedir. Ayrıca İslamî finans endüstrisiyle Endonezya, uluslararası düzeyde de en büyük İslam iktisadı pazarına sahip ilk 10 ülkeden biri. Endonezya ile beraber Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Malezya ve Türkiye (QISMUT) de gelecekteki İslam finansı endüstrisinin şekillendirmesi konusunda önemli rol oynayan ülkelerden bazıları (ICD, 2014). Ek olarak Endonezya, İslam Finansı Ülke Endeksi 2016'da (Küresel İslam Finansı Raporu-GIFR), yer alan 46 ülke arasından altıncı seçilmiştir.

Endonezya'da İslam İktisadının Günümüzdeki Durumu

Ülke	Meblağ	Ülke	Meblağ
Malezya	423.285	Katar	81.027
Suudi Arabistan	338.106	Bahreyn	64.644
İran	323.300	Türkiye	51.161
Birleşik Arap Emirlikleri	140.289	Endonezya	19.938
Kuveyt	92.403	Bangladeş	14.647

Kaynak: ICD Thomson Reuters, İslam Finansının Gelişim Göstergeleri (2014).

Bu potansiyellerle Endonezya hükümeti de, menfaat sahiplerini İslam iktisadı ve finans endüstrisine dâhil ederek, ülkedeki İslam iktisadı düzeninin gelişmesi konusunda uzun vadeli stratejik planlar yaratmıştır.

Son dönemlerde Endonezya hükümeti (İslam iktisadı ve finans sektörleriyle alakalı olan bilirkişiler) menfaat sahipleriyle iş birliği yapıp endüstriyi daha iyi bir hâle getirmek adına 2015 yılında Endonezya İslam Finansını Kurma Planı isimli bir plana imza attı.

Bunu gerçekleştiren otoriteler: Lembaga Penjamin Simpanan (Birikim Sigortası Kurumu), Dewan Syariah Nasional-Majelis Ulama Indonesia (Ulusal Şeriat Kurulu-Endonezya Ulema Konseyi), Maliye Bakanlığı, Orta ve Küçük Ölçekli İşletmeler Bakanlığı ve Kooperatifi, Diyanet İşleri Bakanlığı, Badan Wakaf Indonesia (Endonezyalı Vakıflar Kurumu), Badan Amil Zakat Nasional (Ulusal Zekat Kurumu), Badan Arbitrase Syariah Nasional (Ulusal Arbitraj ve Anlaşmazlıkların Çözümü) ve Ikatan Akuntan Indonesia (Endonezyalı Muhasebeciler Derneği).

No	Kurum	Görevi	Düzenleyici Yönleri	Notlar
1	OJK	Finansal Hizmetler Endüstrisinde Otorite	<ul style="list-style-type: none">RegülasyonDenetleme	<ul style="list-style-type: none">Bankacılık kurumlarıBanka dışındaki kurumlarSermaye piyasaları (hazine ihraçları dışındakiler)
2	Endonezya Bankası	Merkez Bankası	<ul style="list-style-type: none">Para politikasıMakro-ihhtiyatiBankacılık sektörleri için ödeme sistemi	İkili para piyasasını benimser, onun vasıtasıyla da İslami bankacılığı, tekâfül ve sermaye piyasalarını para politikalarında bir araç olarak kullanır

İKAM Ülke Raporları

3	Tasarruf Mevduatı Sigortası (Lembaga Penjamin Simpanan)	Mevduat Sigortası Kurumu	<ul style="list-style-type: none"> Mevduat sigortası 	<ul style="list-style-type: none"> Sadece bankacılık sektörleri için
4	DSN-MUI (Dewan Syariah Nasional - Endonezya Ulema Meclisi)	Ulusal Şeriat Denetleme Birliği	<ul style="list-style-type: none"> Fetva Şeriat kılavuzluğu Şeriat fikirleri 	<ul style="list-style-type: none"> İslam iktisadı ve finansındaki şeriat meseleleri
5	Maliye Bakanlığı		<ul style="list-style-type: none"> Hazine ihraçları 	
6	Orta ve Küçük Ölçekli İşletmeler Bakanlığı ve Kooperatifi		<ul style="list-style-type: none"> Regülasyon Denetleme 	<ul style="list-style-type: none"> Şeriat Kooperatifi Kurumlarının ve Baitul Mal wa Tamwil (BMT)'in Tescili Şeriat Kooperatifi Kurumlarının ve Baitul Mal wa Tamwil'in (BMT) Düzenlenmesi ve Denetlenmesi
7	Diyanet İşleri Bakanlığı		<ul style="list-style-type: none"> Hac ödeneklerini tahsil etme Zekât düzenleme Vakıf düzenleme 	
8	Endonezya Vakıf Bakanlığı (BWI)	Endonezyalı Vakıflar Konseyi	<ul style="list-style-type: none"> Vakıfları düzenleme ve denetleme 	<ul style="list-style-type: none"> Vakıfları nakde çevirip sabit varlıklar belirleme
9	Ulusal Amil Zekât Kurumu (BAZNAS)	Endonezya Zekât Konseyi	<ul style="list-style-type: none"> Denetleme ve düzenleme Zekât toplama ve dağıtma 	<ul style="list-style-type: none"> Zekât Sadaka İnfak
10	Ulusal Arbitraj ve Anlaşmazlıkların Çözümü (BASYARNAS)	Ulusal Şeriat Arbitrajı	<ul style="list-style-type: none"> İslamî finans arbitrajı için Adliye Sistemi 	
11	Endonezyalı Muhasebeciler Derneği (IAI)	Endonezyalı Muhasebeciler Derneği	<ul style="list-style-type: none"> İslamî finans araçları ve ürünleri için muhasebe standartları 	

Kaynak: Endonezya İslam Finansını Kurma Planı (2015).

Endonezya'da İslam İktisadının Günümüzdeki Durumu

İslamî bankacılıkta toplam ulusal bankacılık mevduatının %5'inin altında pazar payına sahip olmak ve küresel İslamî finans endüstrisinde düşük bir sırada yer almak Endonezyalı otoriteleri yeni bir İslamî finans endüstrisi stratejisi geliştirmeye yöneltmiştir. Çünkü Endonezya'nın pazar payı, küresel İslam finansı mevduatlarının %2'den azına tekabül etmekteydi. Endonezya şimdilerde Malezya ve Orta Doğu yaklaşımlarını birleştirip İslamî finans endüstrisini geliştirmek amacıyla yeni bir yaklaşıma gitti. Otoriteler tepe aşağı bir yaklaşımla konu hakkında daha büyük bir rol alıp endüstriyi büyütme için yeni girişimlere odaklandılar.

Endonezya'daki İslamî finans endüstrisinin otoriteleri ayrıca endüstriyi geliştirmek için stratejik bir plan belirlemiş ve mevduat sahiplerini bu plana koordine ederek uygulanmasını sağlamıştır. Aşağıdaki tablo Endonezyalı otoritelerin İslamî ekonomi ve finans endüstrisi için çıkardıkları ayrıntılı tasarımlarını özetlemektedir

Tablo 3.

Endonezya'daki İslamî Finans Endüstrisini Geliştirmek için Endonezyalı Otoritelerin Çıkardığı Ayrıntılı Tasarı ve Yol Haritası

	Regülatör	Hedefler
Endonezya İslamî Bankacılığının Gelişmesi için Ayrıntılı Tasarı (2002-2011)	Endonezya Bankası	İslamî bankacılık endüstrisinin gelişimi için yeni stratejiler, görüşler, adımlar ve çatı tasarlama Endonezya Bankası İslamî bankacılığın gelişimi için stratejik girişimleri üç evrede özetledi: <ul style="list-style-type: none">• 1. Evre (2002-2004): Sürdürülebilir gelişim için güçlü bir baz oluşturma.• 2. Evre (2004-2008): Endüstriyel yapıyı güçlendirme.• 3. Evre (2008-2011): Finansal servis ve ürünlerde uluslararası standartlara uyma.
İslamî Bankacılık Pazarının Gelişimi için Büyük Strateji (2008-2010)	Endonezya Bankası	Endonezya İslamî Bankacılık Pazarının gelişimini yeni imaj ve markalandırma, ürün geliştirme ve servis geliştirme programları gibi sistematik uygulamalarla ivmelendirme.

İKAM Ülke Raporları

Endonezya İslamî Finans Yapısı Planı (2016)	Endonezya Ulusal Gelişim Kurulu (BAPPENAS)	Endonezya İslamî finans sisteminin altyapı ve kapasitesini geliştirmek için stratejiler belirlemek, endüstride var olan boşlukları azaltmak, var olan İslamî finans kurumlarını yenilemek, yerel ve ulusal pazarda yeni fırsatlar yaratmak ve Endonezya'yı küresel İslamî finans pazarında anahtar konumuna getirmek.
Endonezya İslamî Bankacılığı için Yol Haritası (2015-2019)	Mali Hizmetler için Endonezya Otoritesi (OJK)	Endonezya'daki İslamî bankacılık endüstrisinin gidişatı için kılavuzluk etmek. Girişimler, hedefler ve stratejilerle hedeflenen noktaya ulaşmak.
Endonezya İslamî Sermaye Piyasaları için Yol Haritası (2015-2019)	Mali Hizmetler için Endonezya Otoritesi (OJK)	Kapsamlı stratejiler ve ölçülebilir çerçevelerle İslamî sermaye piyasaların 5 yıl içindeki gelişimini sağlamak.
Banka Dışındaki İslamî Endüstriler için Yol Haritası (2015-2019)	Mali Hizmetler için Endonezya Otoritesi (OJK)	Regülatörler, endüstrideki aktörler ve Banka Dışındaki İslamî Endüstrilerle ilişkili mevduat sahipleri için strateji ve girişimler belirlemek. (tekâful endüstrisi, İslamî yatırımlar, İslamî finansman ve İslamî güvence endüstrisi gibi).

İslam iktisadi sistemi ve uygulamalara düzgün bir şekilde rehberlik etmek için spesifik tüzel ve düzenleyici kapsamda incelemek önemlidir. Endonezya hükümeti 1992'de açılan ilk İslamî bankanın hayata geçirilmesinden sonra değişik tüzel ve düzenleyici sistemler ele aldı. O zamandan beri, şeriat odaklı ekonomik ve finans uygulamalarına uyum sağlamak ve gelişimine rehberlik etmek için çeşitli olaylar yaşandı.

Tablo 4.

İslam İktisadi Bankacılığı ve Finans Uygulamalarıyla İlgili Endonezya Yasaları

Yasa	Açıklaması
Bankacılık Yasası No. 7/1992	<ul style="list-style-type: none"> Yasa, ilkel kurumları İslamî bakış açısıyla çalışan bankacılık sistemine çevirip kâr ve kayıp paylaşımı prensibine taşır.
Bankacılık Yasası No. 10/1998 (Bankacılık Yasa Değişikliği No. 7/1992)	<ul style="list-style-type: none"> Yasa, şeriatın kurallarından açıkça bahsedip bu yasaları İslamî bankaların işleyişinde bir temel olarak kullanır.
İslamî Bankacılık Yasası No. 21/2008	<ul style="list-style-type: none"> Yasa özel olarak Endonezya'daki İslamî bankacılığı düzenler.
İslamî Devlet Tahvilleri (Sukuk) Yasası No. 19/2008	<ul style="list-style-type: none"> Yasa, bütçe açıkları ve altyapı finansmanı için devlet tahvillerini güvenceler.

Zekât Yasası No. 38/1999 (Zekât Yasası No. 23/2011'ten düzenlendi)	<ul style="list-style-type: none">Endonezya'da zekâtlar, hükümet tarafından açılan zekât kurumları (<i>Badan Amil Zakat</i>) ve halk tarafından açılan zekât kurumlarınca (<i>Lembaga Amil Zakat</i>) yönetilir.Endonezya'da zekât alan herkes Ulusal Zekât Konseyi (BAZNAS) tarafından denetlenir.
Vakıf Yasası No. 41/2004	<ul style="list-style-type: none">Endonezya'daki bütün vakıflar Diyanet İşleri Bakanlığı'na bağlı Endonezya Vakıf Konseyi (<i>Badan Wakaf Indonesia</i>) tarafından denetlenir.Nazir (bakan) düzenli şekilde Endonezya Vakıf Konseyi'ne vakıf kaynakları konusunda rapor vermelidir.

İslam İktisadı ve Finansal Kurumlar

İslam iktisadının ve finansının şiddetli ve sistematik büyümesi, çeşitli ekonomik kurumların da uygulamalarında İslam iktisadı prensiplerine bağlı kalmasını sağladı. Böylece bu prensipteki kurumların sayısı artmış oldu. Bahsedilen kurumlar; zekât, vakıf, tekâfül, İslamî sermaye piyasaları ve İslam bankacılığının bir şekli olan İslamî finansal kurumlarını da içine alıyordu.

İslam Bankacılığı

Endonezya'daki İslam bankacılığı uygulamaları 1992'de PT Muamalat Bankası'nın (BMI) kurulumuyla başladı. BMI 2002'ye kadar 10 yıl boyunca tam teşekküllü çalışan tek bankaydı; sonralarda açılan Syariah Mandiri Bankası da ikinci tam teşekküllü çalışan banka oldu. İslamî bankacılık endüstrisinin biraz gelişmesinden sonra, hükümet 2008 yılında spesifik olarak İslam bankacılığına adanmış bir yasa çıkardı. 2008 İslamî Bankacılık Yasası; Endonezya'daki İslamî bankacılık endüstrisinin sağlam kanuni dayanaklarla ve iyi planlanmış bir yaklaşımla yeni bir yöne gitmesini sağladı (Dwi Sati, 2016).

O zamandan beri endüstrinin büyüme hızı oldukça arttı, bu da İslam bankacılığı hizmeti sunan kurumların sayısının artmasına neden oldu. 2016'nın sonlarında şubeleri 2.301'i aşan tam 34 İslam bankası vardı ve bu Endonezya'daki toplam banka şubelerinin %7'sini oluşturmaktadır (2011'de şube sayısı 1.737'ydі). Sonuç olarak İslam bankacılığı sektöründe çalışan insan sayısı da epey arttı, hatta her 2 senede bir kişi sayısı iki katına çıkıyor. 2006 yılında İslamî bankacılık sektöründe çalışan kişi sayısı 7.376 iken bu sayı 2009'da 15.443'e, 2012'de ise 30.875'e çıktı.

Endonezya'daki İslam bankacılığı kurumlarının uygulamaları üç türde sınıflandırılabilir:

- Tam teşekküllü İslam Bankacılığı (*Bank Umum Syariah*). 2016 yılının sonunda çeşitli ürün ve mali hizmetler sunan 13 tane tam teşekküllü İslam bankası vardı.
- İslamî Bankacılık Pencereleri (*Unit Usaha Syariah*). Geleneksel bankaların şeriat işlemleri üniteleri İslamî bankacılık servislerini İslam pencerelerinde sunuyor. 2016'nın sonunda, Endonezya'da çalışmakta olan 21 tane İslamî bankacılık penceresi vardı ve bunları toplam servetleri 356,504 milyar Endonezya rupiahıydı.

İKAM Ülke Raporları

- İslamî Kırsal Bankası (*Bank Pembiayaan Rakyat Syariah*). Bu tip İslamî bankalar aynı zamanda köy ve banliyöde yaşayan insanların kullandığı küçük ölçekli bankalar olarak da bilinmektedir. Depozito ve finansman gibi temel bankacılık fonksiyonlarını gerçekleştirmektedirler. 2016'nın sonunda bütün Endonezya'da 166 tane BPRS vardı ve bu bankalar Mali Hizmetler için Endonezya Otoritesi'nce (OJK) denetlenmektedir.

Aşağıdaki tablo Endonezya'daki İslamî bankacılık kurumlarının büyümesini özetlemektedir.

Tablo 5. Endonezya'daki İslamî Bankacılık Kurumlarının Büyümesi (Milyar Endonezya Rupiahı)						
Tam Teşekküllü İslamî Bankalar						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Banka Sayısı	11	11	11	12	12	13
Şube Sayısı	1,401	1,745	2,132	2,163	1,990	1,869
Çalışan Sayısı	21,820	24,111	26,717	41,393	51,413	51,110
Toplam Servet	-	-	-	204,961	213,423	254,184
İslamî Bankacılık Birimleri						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Banka Sayısı	24	24	23	22	22	21
Şube Sayısı	336	517	422	320	311	332
Çalışan Sayısı	2,067	3,108	11,511	4,425	4.403	4.487
Toplam Servet	-	-	-	67,383	82,839	356,504
İslamî Kırsal Bankalar						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Banka Sayısı	155	158	163	163	163	166
Şube Sayısı	364	401	420	439	446	453
Çalışan Sayısı	3,773	4,359	4,826	4,704	4,704	4,478

Kaynak: Finansal Hizmetler Otoritesi (OJK), Endonezya İslamî Bankacılık Endüstrisi'nin İstatistikleri (Aralık 2016)

Endonezya'da İslam İktisadının Günümüzdeki Durumu

Aşağıdaki tablo son beş yılda Endonezya'daki bankacılık endüstrisinin pazar payı ve servet büyümelerinin detaylı bilgilerini göstermektedir.

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İslamî Bankacılık Endüstrisinin Toplam Serveti	145,466	195,018	242,276	272,343	296,262	356,504
Servetin Büyüme Payı	49.17%	34.06%	24.23%	12.41%	8.78%	20.33%
Endonezya Bankacılık Endüstrisinin Pazar Payı	3.98%	4.58%	4.89%	4.85%	4.83%	5.12%

Kaynak: Finansal Hizmetler Otoritesi (OJK), Endonezya İslamî Bankacılık Endüstrisi'nin İstatistikleri (Aralık 2016)

Endonezya İslamî Bankacılık Endüstrisinin büyümesi, 2016'da pazar paylarının sadece bütün bankacılık endüstrisinin %5.12'i olduğu gerçeğine rağmen iyi sayılmaktadır. Endonezya İslamî bankacılık endüstrisi yine de Malezya ve Suudi Arabistan gibi sırasıyla pazar payları bankacılık endüstrilerinin toplamının %20 ve %50'si olan ülkelere göre oldukça küçük. Bununla birlikte kaynak yaratma ve finansman konusundaki talep, endüstrinin büyüme hızı, Endonezya'daki İslamî bankacılık sektörünü hâlâ potansiyeli çok yüksek olan büyük bir pazar yapmakta (E&Y Dünya İslam Bankacılığı Rekabet Raporu, 2016).

İslamî Sigorta (Tekâfül Sigortacılığı)

Katılım sigortacılığı olarak da geçen tekâfülün Endonezya'da ilk kuruluşu Yayasan Abdi Bangsa vasıtasıyla Endonezyalı Müslüman Alimler Derneği (ICMI), Endonezya Muamalat Bankası ve bir sigorta şirketi olan Asuransi Tugu Mandiri'nin katkılarıyla olmuştur. Asuransi Tugu Mandiri, tekâfül sigortacılığını şekillendirmek için *Tim Pembentukan Asuransi Takaful Indonesia* (TEPATI) adında özel bir birlik kurarak tekâfül uygulamasına başlamış, 1994 yılında bu özel birlik, PT. Syarikat Takaful Indonesia isimli bir holding şirketinin kuruluşunu fark etmiştir. Bünyesindeki diğer şirketler de 25 Ağustos 1994'te kurulan PT. Asuransi Takaful Keluarga (hayat sigortası) ve 2 Haziran 1995'te kurulan PT. Asuransi Takaful Umum (genel sigorta) idi.

Endonezya'daki tekâfül endüstrisinin büyümesi şimdiye kadarki gelişimini düşününce umut vadetmektedir. 2015'in sonunda Endonezya'da toplam 8 tam teşekküllü tekâfül uygulayıcı vardı; hayat ve genel İslamî tekâfül ünitesi sunan geleneksel sigortacılar ise 42 taneydi. Endonezya'da retekâfül şirketler yoktu bütün retekâfül yapan işyerleri geleneksel mükerrer sigorta yapan şirketlerin retâkâfül kısımlarıydı. 3 retekâfül birimiyle, Endonezya'daki bütün tekâfül yapan şirketler şimdi 53 tanedir (2011'de bu sayı 43'tü).

Tablo 7.

Endonezya'daki Tekâfül Uygulayıcıları

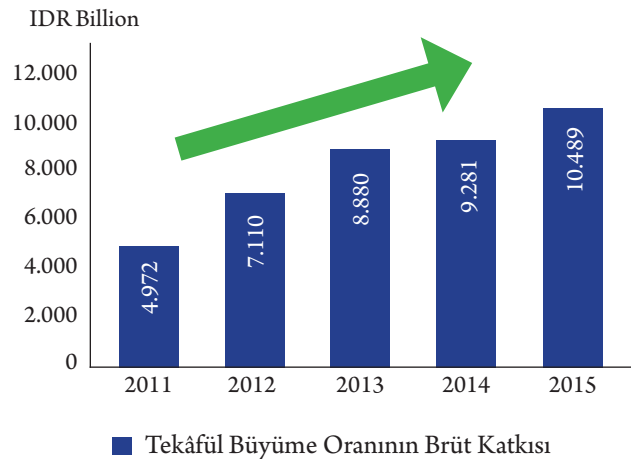
Tekâfül Uygulayıcısı	2011	2012	2013	2014	2015
Tekâfül Uygulayıcıları	3	3	3	3	5
Tam Teşekküllü Hayat Sigortası (tekâfül)	17	17	17	18	19
Hayat Sigortası Pencereleleri (tekâfül)	2	2	2	2	3
Tam Teşekküllü Genel Sigorta (tekâfül)	18	20	24	23	23
Genel Sigorta Pencereleleri (tekâfül)	3	3	3	3	3
Retekâfül Sigorta Pencereleleri	43	45	49	49	53

Kaynak: Finansal Hizmetler Otoritesi (OJK), Tekâfül Endüstrisi'nin Aylık İstatistikleri, 2016.

Endonezya'daki tekâfül endüstrisinin büyüme oranı oldukça iyi bir gelecek vadediyor. 2015'nin sonunda, tekâfül endüstrisine yapılan toplam brüt katkılar 10.489 milyar Endonezya rupiahı civarındaydı. Yine de tekâfül endüstrisinin büyüme oranı çok etkileyici olsa da, endüstrinin pazar payı nispeten düşük; 2015 yılında bütün Endonezya sigorta endüstrisinin yaklaşık %7.01'i kadardır.

İslamî Sermaye Piyasası

Endonezya'daki İslamî finans piyasasının bir bölümü İslamî sermaye piyasası. Son on yılda ilk kira sertifikalarının (sukuk) PT. Indosat isimli telekomünikasyon şirketi tarafından çıkarılmasından itibaren endüstri oldukça gelişti. 2002'de bu girişim yaklaşık 175 milyar Endonezya rupiahı değerindeydi. Bunu takiben Endonezyalı bir perakende satış şirketi olan Matahari Putra Prima'nın 2014'te icra konusundaki girişimi yaklaşık 150 milyar Endonezya rupiahı değerindeydi.

Şekil1. Tekâfül Büyüme Oranının Brüt Katkısı (2011-2015)

Kaynak: Finansal Hizmetler Otoritesi (OJK), Tekâfül Endüstrisinin Aylık İstatistikleri, 2016.

Endonezya'da İslam İktisadının Günümüzdeki Durumu

Kira sertifikaları (sukuk) şimdilerde, Endonezya hükümetine, şirketlere ve topluma alternatif finans ve yatırım alternatifleri sağlayan Endonezya İslamî sermaye piyasasını domine etmekte ve sukuk dışında, İslamî sermayeler ve yatırım fonları da Endonezya İslamî sermaye piyasasında yoğun şekilde geliştirmektedir.

Tablo 8. Endonezya İslamî Sermaye Piyasasının Gelişimi (Milyar Endonezya Rupiahı)							
İslamî Sermaye Piyasası	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Endonezya Şeriat Borsa İndeksinin Piyasa Değeri (ISSI)	-	1,968	2,451	2,557	2,946	2,600	3,175
Tüzel Sukuk	7,81	7,91	9,79	11,994	12,96	16,11	20,42
Hükümete Bağlı Sukuk	44,43	7773	124,44	169,29	206,10	-	565,74

Kaynak: OJK Indonesian Financial Services Authority (2016)

Endonezya hükümeti de bütçe açığını kapatmak ve altyapı tesisleri için hazırlanan projeleri finanse etmek için kira sertifikası (sukuk) satın aldı. Ulusal Şeriat Menkul Kıymetler Hukuku'nda (*Undang-Undang Surat Berharga Syariah Negara*) 2008 yılında 19 numaralı Endonezya Yasası'nın kabulüyle beraber Endonezya hükümetine bağlı kira sertifikalarının alımı 2016 yılında 48'e ulaştı. Değeri yaklaşık 565,74 milyar Endonezya rupiahı, son beş yıldaki bileşik yıllık büyüme oranı ise %32.20'dir.

Endonezya hükümeti sukuku özel amaçlı bir taşıyla piyasaya sürmektedir; hem ihraççı hem de ihraç eden durumundaki Perusahaan Penerbit SBSN (PP SBSN). PP SBSN bütünüyle hükümetin malı olmasına rağmen ayrı birimleri işletiyor. Hükümetin yerine sukuku veren ihracatçı yerine geçmekte, bu sürede de hükümet sertifika konusunda yükümlülükleri üstlenerek, vadesi bittiğinde geri ödemek konusunda sorumludur (IIFM, 2014).

Aşağıdaki tablo Endonezya'da hükümete bağlı verilen sukuk ve 2009-2014 yılları arasındaki bütün biçimlerini özetlemektedir.

Tablo 9. Endonezya Hükümete Bağlı Sukuk İhracı (Milyar Endonezya Rupiahı)				
Sukuk	Açıklama	2012	2013	2014
İslamî Sabit Oran Sukuku (IFR)	İcra konusundaki sukuk. Taraflardan biri yalnız başına da hareket edebiliyor, bir temsilcinin kendi mal varlığını satması ya da kiralaması için izin de verebiliyor.	17,136	16,586	16,586
Ritel Sukuk (SR)	Önceden belirlenmiş minimum bir hacimle hükümetin Endonezya vatandaşlarına ya da özel sektörlere sattığı sukuk.	28,989	35,924	47,906
Endonezya Ülke Sukuku (SNI)	Endonezya hükümetinin Şeriat prensiplerine uygun, Endonezya rupiahı ya da diğer döviz kurları üzerinden verdiği tahviller.	25,466	50,584	40,470

İKAM Ülke Raporları

Hac Fonu Sukuku (SDHI)	Hac hizmetlerinden gelen kaynakların temelini oluşturduğu hükümet sukuku. <i>Ijarah al-khadamat</i> 'i kullanarak şeriat kurallarına uygun.	35,783	31,533	35,533
İslami Hazine Bonosu (SPN-S)	İcra Satış ve Kiralama prensibine uygun sukuk yapısı.	195	8,633	5,165
Proje Bazlı Sukuk (PBS)	Hükümet projelerini finanse etmek amacıyla kullanılan <i>Ijarah al-Maujudat al-Maqsud Bisti'Jariha</i> hükümet sukuku.	16,714	26,030	30,181
Toplam		124,284,275	169,291,140	175,842,225

Kaynak: Maliye Bakanlığı (2016)

Son beş yılda toplam sukuk sigortası (tüzel ve hükümete bağlı sukuklar) sayısı, 33,41 trilyon Endonezya rupiahından 586,16 trilyon Endonezya rupiahına çıkarak önemli bir artış gösterdi. 2016 yılındaki bileşik yıllık büyüme oranı ise %33.12 idi.

Zekât

Endonezya'daki zekât ve vakıf kurumları sömürgecilik döneminden beri görülmektedir. Buna rağmen, saltanat döneminde zekât ve vakıf kurumlarının yönetimi devlet tarafından yapıyorken; bölgenin sömürge altında (Hollanda sömürgesi olduğu dönemlerde) olduğu dönemlerde Endonezya halkı bu kurumları kendi yönetmek zorundaydı çünkü devlet düzenlememekte veya müdahale etmemekteydi. Karel A. Steenbrink'in (1984) gözlemlerinde açıkça görülüyor ki 1866 yılında Hollandalılar ilçe ve köylerdeki başkan statüsündeki insanların zekât idarelerini yönetmesini, çıkardıkları bir yasa ile yasaklamış ve bu durum Endonezya hükümetinin zekât kurumlarının yönetimine ve zekâtların dağıtımına karışmama politikasını düzenleyen yasası çıkana kadar bağımsızlıktan sonra bile devam etmiştir⁷

Ulusal hükümetin zekât işlerine tam olarak katılma durumu; B. J. Habibie'nin üçüncü başkan, H. A. Malik Fadjar'ın da Diyanet İşleri Bakanı olduğu dönem olan 1999 yılında çıkan Zekât Yasası'ndan (No. 38/1999) sonra değişmiştir. Bu yasaya dayanarak zekât; hükümet tarafından kurulan zekât kurumları (Badan Amil Zakat/National Zakat Board denilmekte) ya da özel kurumlar (Lembaga Amil Zakat/Zakat Amil Organisation denilmekte) tarafından yönetilebiliyor. Çıkan bu yasa sonradan 2011 yılında, Zekât Yönetimi No. 23 isimli yasayla değiştirilmiştir.

Zekât Yönetimi Yasası'nın (2011) yürürlüğe girmesiyle beraber Endonezya profesyonel zekât toplayıcılığı ve dağıtımı konusunda yeni bir devreye girmiş oldu. Şehrin her yerini kapsayacak şekilde Badan Amil Zakat Nasional (BAZNAS/Amil Zekâti Genel Kurulu) kuruldu. BAZNAS Endonezya'daki zekât yönetiminin düzenleyicisi; bağımsız bir yapı olsa da Diyanet İşleri Bakanlığı üstünden başkana bağlıdır ve iki ana yükümlülüğü vardır: (1) Zekâtları planlama, uygulama, toplanmasının kontrolü, dağıtımı, kullanımı ve zekât yönetiminin operasyonlarını rapor etme ve (2) ülkedeki bütün zekât kurumlarını koordine etme. BAZNAS Endonezya'da 34 eyalet ve 509 şehir/bölgede kurulu durumda. Özel amil zekâti kurumları (Lembaga Amil Zakat/LAZ deniyor) da BAZNAS'ın denetimi altındadır.

⁷ Endonezya Diyanet İşleri Bakanlığı'nın 1951'de çıkardığı düzenlemeyi inceleyebilirsiniz. Surat Edaran Kementerian Agama No.A/VII/17367.

Endonezya'da İslam İktisadının Günümüzdeki Durumu

Profesyonel zekât yönetimiyle, 2011 yılından beri Endonezya'da zekât toplayıcılığı istikrarlı bir şekilde arttı; bu aynı zamanda zekât vermek konusundaki bilinci ve Endonezya toplumunda varlıklarını paylaşmak isteyen insanların sayısını arttırdı. Aynı şekilde zekât dağıtımı hususunda, toplanan zekât fonlarının kullanımı da özellikle 2016 yılında oldukça verimli oldu. Esnafa zekât dağıtımı toplanan bütün zekâtların %61.6'sı gibi iyi bir yüzde kadardı. Aşağıda 2016 yılında Endonezya'daki zekât kurumları tarafından toplanan ve dağıtılan zekât fonlarının detaylarını bulabilirsiniz.

Tablo 10. Zekât Kurumlarının Zekât Toplama ve Dağıtım İstatistikleri					
Kurumlar	Toplam		Dağılım		Absorbsiyon
	Endonezya Rupiahı	%	Endonezya Rupiahı	%	
BAZNAS	92,568,574,079	2.53	77,163,263,785	3.43	% 61.6
BAZNAS Eyalet	644,859,329,420	17.65	342,186,614,275	15.20	
BAZNAS Şehir	876,626,483,800	24.00	568,772,590,869	25.26	
Özel Amil Zekâtı Kurumları (LAZ)	2,039,218,862,993	55.82	1,263,512,276,616	56.11	
Toplam	3,653,273,250,292	100.00	2,251,634,745,545	100.00	Oldukça Verimli

Kaynak: Endonezya Zekât Görünümü 2017

Toplanılan zekât fonlarının yıllık büyümesi, gayrisafi millî hasılanın yıllık büyümesinden daha büyüktür. 2009 yılında gayrisafi millî hasıla, küresel parasal krizlerden dolayı %1.3 düşüş gösterdi. Buna karşılık zekâtlardaki artış %6.11 olarak ölçüldü. 2002 ve 2015 yılları arasında zekâtların ortalama artışı (%39.28), gayrisafi millî hasılanın ortalama artışını (%5.42) geride bıraktı.

Tablo 11. Zekât ve Endonezya'daki Gayrisafi Millî Hasılanın Büyümesi				
Yıl	Milyar Endonezya Rupiahı	Milyon Dolar	Yıllık Büyüme (%)	Gayrisafi Millî Hasılanın Büyümesi (%)
2002	68,39	4,98	-	3.7
2003	85,28	6,21	24.70	4.1
2004	150,09	10,92	76.00	5.1
2005	295,52	21,51	96.90	5.7
2006	373,17	27,16	26.28	5.5
2007	740	53,86	98.30	6.3

İKAM Ülke Raporları

2008	920	66,96	24.32	6.2
2009	1,200	87,34	30.43	4.9
2010	1,500	109,17	25.00	6.1
2011	1,729	125,84	15.30	6.5
2012	2,200	160,12	27.24	6.23
2013	2,700	196,51	22.73	5.78
2014	3,300	240,17	22.22	5.02
2015	3,700	269,29	21.21	4.79

Kaynak: Endonezya Zekât Görünümü 2017

Bu istatistikler, zekât fonlarının Endonezya'nın ekonomik gelişiminin kaynağı olma potansiyeli olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda zekât sadece muzdarip insanlar (toplumda zekât almayı hak eden ve çok ihtiyaç duyan insanlar) için toplanan bir kaynak değil aynı zamanda ihtiyaç sahiplerine yardım etmek suretiyle toplumdaki yoksulluk ve eşitsizlik oranını azaltan dengeleyici bir araçtır da. Dahası, hükümetin ekonomik ve sosyal programlarıyla doğrudan bağlantılı olan zekât; ülkenin ekonomisini geliştirmek ve Endonezya'daki sosyo-ekonomik problemleri hafifletmek konularında stratejik bir elementtir.

İslam İktisadı Eğitimi ve Araştırmaları

Eğitim

Endonezya'da İslam iktisadının gelişimi; bilgi, eğitim ve araştırma alanlarında da görüldü. İslam iktisadı ve finansı Endonezya üniversitelerinde 1990 yıllarından beri işlenen bir konu. İlk bölüm 1997 yılında Cakarta'da Syarif Hidayatullah Eyalet İslam Üniversitesi'nde açıldı. Muamalat Bölümü (İslamî İktisat ve Bankacılık) de, Syarif Hidayatullah Eyalet İslam Üniversitesi'nin Şeriat Fakültesi altında açıldı. Bu öncü çalışma programı, Diyanet İşleri Bakanlığı'nın yetki sınırlarındaki İslam Yükseköğrenim Kurumu (PTA or Perguruan Tinggi Agama) başta olmak üzere Endonezya'daki birçok üniversiteye rol model olmuştur.

Endonezya'daki yükseköğrenim sisteminde iki farklı kurum vardır: İslamî Yükseköğrenim Kurumu (PTA ya da Perguruan Tinggi Agama denmektedir) ve Kamu Yükseköğrenimi Kurumu (PTU ya da Perguruan Tinggi Umum denmektedir). PTA ve PTU akımları, Endonezya üniversitelerinin İslam iktisadı öğretilerindeki yaklaşımında değişimler yapmıştır.

PTA (İslam Yükseköğrenim Kurumu) İslamî eğitim veren yükseköğrenim kurumlarını da içine almaktadır. PTA (devlet ya da özel üniversiteler) Diyanet İşleri Bakanlığı'nın yetki alanı içinde bulunmaktadır. Bu türde birçok üniversite hâlâ geleneksel İslamî bilimler odaklı öğrenimler veriyor. PTA bünyesindeki çeşitli üniversiteler:

- Eyalet İslam Üniversitesi (Universitas Islam Negeri/UIN)
- İslam Çalışmaları için Eyalet Enstitüsü (Institute Agama Islam Negeri/IAIN) ve
- İslam Çalışmaları için Eyalet Yüksek Okulu (Sekolah Tinggi Agama Islam Negeri/STAIN)

PTA'nın İslam iktisadı üzerine yaptığı çalışma programları, Şeriat Ekonomisi diye adlandırılmıştır. Şeriat ekonomisi çalışma programları için İslam İktisadı Fakültesi ya da Şeriat ve Hukuk Fakültesi bünyelerinde açılmış Şeriat Ekonomisi Bölümü, Şeriat Bankacılığı Bölümü, Şeriat Muhasebeciliği Bölümü, Şeriat Yönetimi Bölümü, Şeriat Ekonomisi Yasaları Bölümü gibi bölümler bulunmaktadır.

Diğer bir yandan PTU; Araştırma, Teknoloji ve Yükseköğrenim Bakanlığı'nın da yetki alanı altında olduğundan dinî konularla alakalı olmayan kursları da var. İslam iktisadı ve finans endüstrisinin gelişimiyle beraber devlet üniversitelerinde İslam İktisadı programları sunulmaya başladı. Endonezya Surabaya'daki Airlangga Üniversitesi, 2007 yılında kurduğu İslam İktisadı bölümüyle, bu bölümü kuran ilk Kamu Yükseköğrenimi Kurumu'dur (PTU). Bu hareket sonradan Endonezya'nın farklı bölgelerindeki başka devlet üniversiteleri tarafından da devam ettirildi. PTU'nun Araştırma, Teknoloji ve Yükseköğrenim Bakanlığı himayesi altındaki programının adı 'İslam İktisadı' idi ve 2012'de açılmıştı.

Özel yükseköğrenim kurumları ve üniversiteleri de İslam iktisadı ve finansı programları sunmaktadır. Endonezya'da şu an özel ve devlet üniversitelerinde olmak üzere toplam 256 adet İslam iktisadı ve finansı ile alakalı bölüm bulunuyor. Buna ek olarak diploma, lisans, yüksek lisans ve doktora programları da var.

Yaklaşım ve Müfredat

Anlatıldığı gibi, Endonezya'da üniversitelerde İslam iktisadı öğrenimi veren iki farklı kurum var: PTA ve PTU. Bu iki yaklaşımın İslam iktisadı ve gelişimi hakkındaki uzmanlık alanı ve bilgi birikimi biraz farklıydı.

PTA kurulumundan beri fıkıh, din prensipleri, terbiye, dava ve adap gibi İslam merkezli kavramları öğretmeyi amaçlıyordu. Yaklaşımlarının doğası kuralcı, metne dayalı ve kalıpcıydı. Öğreti ve araştırmalarında bilimsel bir yaklaşım marjinal bir biçimde kalarak kullanılırdı. Sonuç olarak, PTA'daki İslamî iktisat çalışmaları fıkıh kuralları analizleri kapsamındaydı.

Diğer taraftan PTU modern ekonomik sistemlerin ve müfredatların daha çok etkisi altındaydı ve İslam iktisadına deneysellik ilkesinin baskın olduğu bir yöntem bilimiyle, müspetçilik yönetimiyle yaklaşıyordu.

Bununla beraber eğitim sistemindeki ikililik; ekonomik fenomenleri anlama, caiz ve günah olan ekonomik meseleleri ayırabilme ve ekonomik politikalarda uygulanan din kuralları temelli prensiplere yabancılaşma meselelerinde fikir anlaşmazlıklarıyla sonuçlandı. Bu yüzden PTA ve PTU da, sistematik bütünleştirici örneklerle din temelli bilimleri, sosyal meseleleri ve dogmatik-kuralcı yaklaşımları kaynaştırmayı hedefliyor.

Örneğin; Amin Abdullah (PTA bünyesindeki üniversitelerden biri olan Yogyakarta'daki Sunan Kalijaga İslam Üniversitesi'nin rektörü), üniversitedeki müfredatları hazırlama konusunda karşılıklı bağıntılılık ve bütünsellik yaklaşımı öneriyor. Karşılıklı bağıntılılık ise bilgi birikimini arttırmak için kuralcı ve deneysel analizler yapmak ve İslamî metinlerin (doktrinlerin) olgusal ve tarihi analizlerle incelenmesi girişimidir. Bir diğer yandan bütünsellik yaklaşımı, yazılı kaynaklardaki çağdaş problemleri çözmek ve anlamak konusunda toplumsal bağlamda bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmayı amaçlıyor (Abdullah, 2007).

İslamî bilimleri tanıtmak konusunda en önemli âlimlerden biri olan Kuntowijoyo'ya (2007) göre; karşılıklı bağıntılılık, bilgilerin entegrasyonu ve bilgileri somutlaştırma girişimleri vasıtasıyla geleneksel dine dayandırılan ilimler sadece Müslümanlar tarafından değil ilimleri İslam'a dayandırmayan diğer insanlar tarafından da objektif olgular olarak görülmeli. Diğer bir deyişle, vahiy gerçeği olgusal bir hadise olarak algılanmalı ve bir araştırma konusu hâline gelmeli. Böylece vahiy gerçeğini temel alan ekonomiler, dünyevi inançları temel alan ekonomilerden daha kapsamlı olacak. Bunun sebebi, vahiy gerçeğini temel alan ekonomilerde dinî kuralcı prensiplerin gerçek hayata da nesnel bir olgu olarak yansıyor olması.

Üniversitelerdeki bilgi gelişimi bağlamında; bu birleşme ve karşılıklı bağıntılılık örneği çeşitli düzeylerde uygulanmıştır: felsefe düzeyi, yöntem bilimi düzeyi ve bilgi düzeyi.

- Felsefe düzeyi: Felsefe ve bilginin temeli arasında karşılıklı bağıntılılık ve bütünleşme.
- Yöntem bilimi düzeyi: Disiplinleri geliştirme yaklaşımında ve yöntem biliminde bütünleşme ve karşılıklı bağıntılılık, olguyu analiz etme. Örneğin; Tevhid metodolojisi.
- Bilgi düzeyi seviyesi: Konu, kurslar ve müfredatta bütünleşme ve karşılıklı bağıntılılık. İslamî konu ve çalışmaları temel alan konular ayrık bir varlık olmayıp diğer konularla bütünsel bir açıdan işlenmeli. Bu türün en iyi hâli, bütün boyutlardaki entegrasyonun tek bir bilgi düzeyine (disiplinine) entegrasyonu ile oluşur.⁸

Bu epistemolojik vizyon ve müfredat birleşimiyle birlikte, Endonezya üniversitelerinde İslam iktisadı programındaki öğrencilerin İslam iktisadı konusunda sağlam bir bilgi temelini olması bekleniyor. Karşılıklı bağıntılılık ve birleşme yaklaşımıyla müfredatın geliştirilmesi, öğrencilerin hem geleneksel İslamî ilimlerle hem de klasik modern ilimlerle donanmasını sağlamakta, konular birlik ve bütünlük ile öğretilmektedir. Diğer bir deyişle, geleneksel İslamî ilimler klasik ilimlerle ilişkilendirilmeden anlatılmıyor aksine geleneksel ekonomi İslamî bakış açısıyla anlatılıyor.

Bu rapor, Endonezya'daki İslam iktisadı ve finansı eğitimi sağlayıcılarına, öğrenciler için sağlam temelli ve bütünleşmiş bir program ve müfredat hazırlamalarını önermektedir. Bu yaklaşımla eğitim hizmeti sağlarken bu ustalıkları ve yetkinlikleri de programlara dâhil etmek gerekir: (i) Arapça ve İngilizcede ustalık, (ii) *'ilm al-tafsir*, *'ilm al-hadith*, *'ilm al-'aqidah*, *'ilm al-akhlak*, *usul al-din*, *fiqh al-muamalat*, *ushul al-fiqh* ve *qawaid al-fiqhiyyah* gibi İslamî çalışmalarda uzmanlık, (iii) mikroekonomi, makroekonomi, finans, muhasebecilik, işletme gibi modern ekonomik disiplinlerde ustalık, (iv) nitel ve nicel olarak analiz yapma yöntem biliminde ve (v) İslam iktisadı, İslamî bankacılık, İslamî sigortacılık ve İslamî sermaye piyasaları gibi birbiriyle bütünleşmiş konseptlerde ustalık.

Sonuçların, sağlam temelli bir insan kaynakları kabiliyeti ve İslam iktisadı, modern ekonomi konularında yetkinlik sağlaması beklenmektedir. Bu da, İslam iktisadının gelişimini hızlandıracak ve çeşitli İslamî iktisat ve finans kurumlarında bilgi gövdesini arttıracaktır.

Buna bağlı olarak, Endonezya'daki üniversitelerin İslam iktisadı bölümlerindeki eğitim sisteminin önemli gelişimiyle, endüstrinin ihtiyaçları ve yeni mezunların İslam iktisadı kurumlarında verimli bir

8 Mohammed Aslam Haneef yaklaşımı ve entegrasyonu 5 farklı seviyede kategorize etti: 1. Sıfır entegrasyon (tamamen geleneksel bir yaklaşım kullanmak); 2. Az entegrasyon: Geleneksel ekonomideki İslam girdisi %1-20 civarında; 3. Ortalama entegrasyon: Geleneksel ekonomideki İslam girdisi %21-40 civarında; 4. Karşılaştırma temelli entegrasyon: Geleneksel ekonomideki İslam girdisi %41-70 civarında ve 5. Tamamıyla İslam İktisadı: Geleneksel ekonomideki İslam girdisi %70'ten fazla.

iş gücü yaratabilmesi konuları göz önünde bulundurmalıdır. Endonezya İslamî finans endüstrisinin çeşitli iş pozisyonlarını doldurması için çokça iş gücüne ihtiyacı olduğu bir gerçeklik var. Şimdiye kadar, İslamî bankacılık ve finans endüstrisinde çalışan iş gücünün %90'ı geleneksel ekonomi altyapısından gelmiş durumda. Bu sektördeki iş gücünün sadece %10 İslam iktisadı ve finansı eğitimi almış gerisi ise geleneksel ekonomi eğitimi altyapısından gelip verilen eğitimlerle İslamî bankacılık ve finansı öğrenmiştir (Amelia ve Al Arif, 2013).⁹

Yükseköğrenim Bakanlığı, Endonezya Kalifiye Çerçeve Program Geliştirme (Kerangka Kualifikasi Nasional Indonesia/KKNI) isimli bir kurum kurarak; PTA ve PTU'daki İslam iktisadı programlarında müfredatın ve yetkinliklerin standartlaşmasını desteklemek konusunda önemli bir adım atmış oldu. Ayrıca bu kurum; üniversitelerde bilimsel temelde sağlam bir müfredat geliştirilmesi ve piyasanın ihtiyaçları doğrultularında, endüstri ve üniversiteler arasındaki boşluğu azaltmayı amaçlamaktadır.¹⁰

Araştırma

İslamî iktisat ve finans programları sunan eğitim kurumlarının gelişmesiyle beraber Endonezya'da İslamî iktisat konusunda yapılan araştırmalar çok ciddi gelişim gösterdi. Endonezya'daki İslam iktisadı araştırmaları altyapı, ödenek, rekabet, konferans ve yayınlar sayesinde desteklendi.

Araştırma Eğilimi

Genel olarak Endonezya üniversitelerinde İslam iktisadı disiplini konusundaki araştırmaların hem bilgi hem de endüstri tarafından yönlendirildiğini söyleyebiliriz. Bazı araştırmaların başlıkları ve konuları; İslamî iktisat felsefesi, ekonomi ve finansa dayalı İslam hukuku, İslam iktisadı tarihi, Müslümanların ekonomik aktivitelerindeki davranışları, İslam iktisadı kurumları ve gelenekleri, İslamî bankacılığı içine alan İslamî finans sistemi, tekâfül ve İslamî sermaye piyasaları ve daha birçoğu gibi. Bütün başlıklar âlimler tarafından hatırı sayılır düzeyde ilgi gördü. İslam iktisadı hakkında araştırma yaparken Endonezya âlimleri de öğrenciler de, normatif-kavramsal yaklaşım, bilimsel analizin yöntembilimsel müspetçiliği ve Tevhid yöntembilimi metodlarını kullanmaktadırlar.

- Normatif-kavramsal yaklaşım: Bu yaklaşım çoğunlukla geleneksel İslam çalışmalarına olan eğilimler ve PTA üniversiteleri tarafından kullanılıyor. Amaç ekonomideki İslamî prensipleri ve öğretileri anlamak. Yaklaşım; İslamî mezheplerden, Kur'an'dan ve sünnetten türetilmiş fikirleri kavramsal bilgi temellerinde araştırmak. Ayrıca âlimlerin fikirlerini ve İslam iktisadıyla ilgili yorumlarını da araştırmaktadır.
- Bilimsel analizin metodolojik müspetçiliği: İslam iktisadı araştırmalarındaki başlıca yöntemdir. Metodolojik müspetçilik (pozitivizm), nicel araştırma örnekleri kullanılarak ve teoriler bilimsel temele dayandırılarak yapılan araştırmaları kapsar. Bu yöntem mantıksal çıkarımları, anketleri, istatistikleri ve diğer nicel metotları kullanır. Endonezya üniversitelerindeki lisans öğrencileri, mezunlar, yükseköğrenim ve doktora öğrencileri bu metodu sıkça kullanmaktadırlar.

9 Araştırma aynı zamanda akademisyenlerin müfredat ve öğretim modellerindeki bakış açısıyla, endüstrideki işverenlerin beledikleri iş gücü ve bilgi birikiminin birbiriyle yüksek ilişkide olduğunu gösteriyor. Diğer bir deyişle Endonezya'daki PTU ve PTA üniversiteleri, endüstride beklenen iş gücü ihtiyacına karşı eşit şansları olan mezunlar yetiştiriyorlar.

10 Bakanlık Hükümü No. 8, 2012 on Kerangka Kualifikasi Nasional Indonesia/KKNI (Endonezya Kalifiye Çerçeve Program Geliştirme).

- Tevhid yöntembilimi de Endonezya üniversitesi tarafından desteklenir özellikle de Cakarta'daki Trisakti Üniversitesi tarafından. Prof. Dr. Masudul Alam Choudhury, Trisakti Üniversitesi'nde İslam İktisadı ve Finansı programında ders veren öğretim görevlilerinden biri olarak bu yöntembiliminin savunucularındandır. Öğrencilerine tevhid bağı ilişkileri (tawhid string relations-TSR) yaklaşımıyla doktora tezi ve bilimsel inceleme yazmak konusunda ilham verir.

Endonezya âlimlerinin İslam iktisadının çeşitli boyutlarında yaptığı çalışmaların sonuçları; İslam iktisadının gelişimi için sırf Endonezya'ya değil bütün dünyaya katkı sağladı. Fikirlerini uluslararası konferanslar, atölyeler ve seminerlerde sunma fırsatı buldular ve çalışmalarını uluslararası dergilerde yayınladılar.

Araştırma Dürtüsü

İslam iktisadı konusundaki araştırmaları desteklemek için üniversiteler, endüstrinin kendisi ve hükümet, Endonezya'da çeşitli programlar yürüttü. Örneğin; araştırma yarışmaları düzenleyerek en iyi araştırmaların sahiplerine belirli ödüller verdi ve İslam iktisadı yayınları için harcanan araştırma ödeneklerini karşıladı. Buna ek olarak, hem Endonezya'daki hem de dünyadaki İslam iktisadı konularında araştırma yapabilmek amacıyla kullanılabilir araştırma merkezleri yapıldı.

Araştırma Yarışmaları

İslam iktisadı konusunda yapılan araştırma yarışmaları Endonezya'da 2010 yılından beri gerçekleştirilen bir akım. Endonezya Mali Hizmetler Otoritesi'nin (Otoritas Jasa Keuangan-OJK) organize ettiği "İslamî İktisat ve Finans Araştırmaları Forumu" (Forum Riset Ekonomi dan Keuangan Syariah, FREKS denmektedir) ülkedeki en dikkat çeken oturum. FREKS senede bir yapılan bir oturum; her sene Endonezyalı araştırmacılar İslamî iktisat ve finans konusundaki çalışmalarını göndermeye davet edilmekte ve en iyi araştırma yazıları oturumda sunulmaktadır. Sonrasında ise jüri en iyi araştırma yazılarından bir birinci seçip, yazının sahibini belli bir miktar parayla ödüllendirmektedir.

Araştırma Ödenekleri

İslam iktisadı ve finansı konusundaki araştırmaları desteklemek amacıyla üniversiteler, özel İslamî finans endüstrisindeki bazı kimseler ve hükümet otoriteleri Endonezyalı araştırmalara ödenek sağlamaktadır. Aşağıdakiler, İslam iktisadı ve finansı konusunda çalışan Endonezyalı araştırmacılara verilen araştırma ödeneklerini göstermektedir.

Tablo 11.

Endonezya'da İslam İktisadı ve Finansı için Araştırma Ödenekleri

No	Araştırma Ödeneği Tedarikçisi	Ünvanı ya da Niteliği
1	Araştırma, Teknoloji ve Yükseköğretim Bakanlığı	• PTU üniversitesi okutmanları, devlet veya özel üniversitelerdeki okutmanlar
2	Diyanet İşleri Bakanlığı	• PTA üniversitesi okutmanları, devlet veya özel üniversitelerdeki okutmanlar

Endonezya'da İslam İktisadının Günümüzdeki Durumu

3	Endonezya Bankası	<ul style="list-style-type: none"> • Kitap yayınlaması için araştırmacı • Yüksek lisans, doktora öğrencilerine tezlerini yazmaları için araştırma ödenekleri
4	Otoritas Jasa Keuangan (Endonezya Mali Hizmetler Otoritesi)	<ul style="list-style-type: none"> • Yüksek lisans, doktora öğrencilerine tezlerini yazmaları için araştırma ödenekleri • İslam iktisadı araştırmaları için kamu araştırmaları ödeneği
5	Endonezya'daki Çeşitli Üniversiteler	<ul style="list-style-type: none"> • Okul içi derslerin ve üniversitedeki öğrencilerin İslam iktisadı araştırmaları yürütmesi

Bilimsel Dergiler

İslam iktisadı ve finansı için çalışma grupları sağlayan yükseköğrenimin gelişimiyle beraber İslam iktisadı konusundaki araştırma faaliyetleri, yayımlar da arttı. Endonezyalı âlimler de İslam iktisadı ve finansı konusunda kendi araştırmalarını çeşitli üniversitelerin bilimsel dergilerinde yayımlanmaktadır. İslamî iktisat, bankacılık ve finans eğitimleri sunan her fakültenin, âlimlerinin bilimsel çalışmalarını dergi şeklinde Endonezce, İngilizce ve Arapça yayınlaması git gide yükselen bir akım. Bu akım, Yükseköğrenim Bakanlığı'nın bilimsel dergileri program denklikleri için şart koştuğu yasayla bağdaşmaktadır.

Endonezya'da İslam iktisadı ve finansı konusunda bilimsel çalışmaları yayınlayan dergiler şöyledir:

Tablo 12.

Endonezya'da İslam İktisadı ve Finansı Konusunda Yayınlanmış Bilimsel Dergiler

No	Dergi	Yayıncı	Hakkında
1	AI-IQTISHAD: Jurnal Ilmu Ekonomi Syariah	Eyalet İslam Üniversitesi (UIN) Syarif Hidayatullah Jakarta	2009'dan beri yayınlanıyor (Senede 2 sayı) http://journal.uinjkt.ac.id/index.php/iqtishad
2	MUQTASID: Jurnal Ekonomi dan Perbankan Syariah	İslam İktisadı ve İşletme Fakültesi, İslamî Çalışmalar Devlet Enstitüsü (IAIN) Salatiga	2010'dan beri yayınlanıyor (Senede 2 sayı) http://muqtasid.iainsalatiga.ac.id/index.php/muqtasid/
3	JESI: Jurnal Ekonomi Syariah Indonesia	Sekolah Tinggi Ilmu Agama Üniversiteleri Alma Ata Yogyakarta	2011'den beri yayınlanıyor (Senede 2 sayı) http://ejournal.almaata.ac.id/index.php/JESI
4	Share: Jurnal Ekonomi dan Keuangan Islam	İslam İktisadı ve İşletme Fakültesi, Ar-Raniry Eyalet İslam Üniversitesi, Banda Aceh	2012'den beri yayınlanıyor (Senede 2 sayı) http://jurnal.ar-raniry.ac.id/index.php/Share/index

İKAM Ülke Raporları

5	At-Taradhi: Jurnal Studi Ekonomi	Şeriat ve İslam İktisadı Fakültesi, İslamî Çalışmalar Devlet Enstitüsü (IAIN) Antasari Banjarmasin	2013'den beri yayınlanıyor (Senede 2 sayı) http://syariah.iain-antasari.ac.id/e-jurnal-at-taradhi/
6	Jurnal Ekonomi dan Perbankan Syariah	Sekolah Tinggi Ilmu Ekonomi SEBI Jakarta	2013'den beri yayınlanıyor (Senede 2 sayı) http://jurnal.sebi.ac.id/index.php/jeps
7	ECONOMICA: Jurnal Ekonomi Islam	Lembaga Pengkajian dan Pengembangan Ekonomi Islam (LP2EI) Fakultas Ekonomi dan Bisnis Islam UIN Walisongo Semarang	2013'den beri yayınlanıyor (Senede 2 sayı) http://journal.walisongo.ac.id/index.php/economica/index
8	Şeriat Ekonomisi Bölümü, İslam İktisadı ve İşletme Fakültesi, IAIN Sultan Maulana Hasanuddin Banten	Şeriat İktisadı Bölümü, İslam İktisadı ve İşletme Fakültesi, IAIN Sultan Maulana Hasanuddin Banten	2013'den beri yayınlanıyor (Senede 2 sayı) http://www.journal.islamiconomic.or.id/index.php/ijej
9	EQUILIBRIUM: Jurnal Ekonomi Syariah	İslam İktisadı Bölümü, Pascasarjana STAIN Kudus	2013'den beri yayınlanıyor (Senede 2 sayı) http://journal.stainkudus.ac.id/index.php/equilibrium
10	IQTISHADIA Jurnal Kajian Ekonomi dan Bisnis Islam	Şeriat Ekonomisi Bölümü, STAIN Kudus	2013'den beri yayınlanıyor (Senede 2 sayı) http://journal.stainkudus.ac.id/index.php/IQTISHADIA
11	Jurnal Ekonomi Syariah Teori dan Terapan	Departemen Ekonomi Syariah, Fakultas Ekonomi dan Bisnis, Universitas Airlangga	2014'den beri yayınlanıyor (Senede 12 sayı) http://e-journal.unair.ac.id/index.php/JESTT
12	An-Nisbah: Jurnal Ekonomi Syariah	İslam İktisadı ve İşletme Fakültesi, Tulungagung İslamî Çalışmalar Devlet Enstitüsü	2014'den beri yayınlanıyor (Senede 2 sayı) http://ejournal.iain-tulungagung.ac.id/index.php/nisbah/index
13	EKSYAR: Jurnal Ekonomi Syaria'h & Bisnis Islam	Şeriat Ekonomisi Bölümü, STAI Muhammadiyah Tulungagung, East Java	2014'den beri yayınlanıyor (Senede 2 sayı) http://ejournal.staim-tulungagung.ac.id/index.php/Eksyar

Endonezya'da İslam İktisadının Günümüzdeki Durumu

14	Iqtishadia: Jurnal Ekonomi dan Perbankan Syariah	İslam İktisadı ve İşletme Fakültesi, İslamî Çalışmalar Eyalet Koleji (STAIN) Pamekasan	2014'den beri yayınlanıyor (Senede 2 sayı) http://ejournal.stainpamekasan.ac.id/index.php/iqtishadia/issue/archive
15	HUMAN FALAH: Jurnal Ekonomi dan Bisnis Islam	İslam İktisadı ve İşletme Fakültesi, Sumatera Utara Eyalet İslam Üniversitesi, Medan	2014'den beri yayınlanıyor (Senede 2 sayı) http://jurnal.uinsu.ac.id/index.php/humanfalah
16	İslamî Mali Ekonomi ve Finans Dergisi (JIMF)	İslam İktisadı - İktisadı ve Finans Bölümü, Endonezya Bankası	2015'ten beri yayınlanıyor (Senede 2 sayı) http://www.journalbankindonesia.org/index.php/JIMF
17	Al-Tijary: Jurnal Ekonomi dan Bisnis Islam	İslam İktisadı ve İşletme Fakültesi, IAIN Samarinda	2015'ten beri yayınlanıyor (Senede 2 sayı) http://journal.iain-samarinda.ac.id/index.php/altijary/index
18	Muamalah: Jurnal Hukum Ekonomi Syariah	Jurusan Syariah, Sekolah Tinggi Agama Islam Muara Bulian	2015'ten beri yayınlanıyor (Senede 2 sayı) http://ejournal.stai-muarabulian.ac.id/index.php/MUAMALAH/
19	Jurnal Ekonomi Islam	İslam Çalışmaları Bölümü, Muhammadiyah Prof. Dr. Hamka Üniversitesi	2016'dan beri yayınlanıyor (Senede 2 sayı) http://journal.uhamka.ac.id/index.php/jei
20	Iqtishodia: Jurnal Ekonomi Syariah	Şeriat Ekonomisi Yasaları Bölümü, İslamî Çalışmalar Al-Qolam Enstitüsü	2016'dan beri yayınlanıyor (Senede 2 sayı) http://ejournal.alqolam.ac.id/index.php/iqtishodia/index
21	IKONOMIKA: Jurnal Ekonomi dan Bisnis Islam	İslam İktisadı ve İşletme Fakültesi, İslamî Çalışmalar Raden Intan Eyalet Enstitüsü, Lampung	2016'dan beri yayınlanıyor (Senede 2 sayı) http://ejournal.radenintan.ac.id/index.php/ikonomika
22	Shirkah Journal of Economics and Business	İslam İktisadı ve İşletme Fakültesi, Institut Agama Islam Negeri (IAIN/İslamî Çalışmalar Eyalet Enstitüsü) Surakarta, Central Java	2016'dan beri yayınlanıyor (Senede 2 sayı) http://shirkah.or.id/new-ojs/index.php/home
23	Istidlal: Jurnal Ekonomi dan Hukum Islam	Mezun Programı (PPs) of Islamic Institut Ibrahimy Situbondo.	2017'den beri yayınlanıyor (Senede 2 sayı) http://ojs.pps-ibrahimy.ac.id/index.php/istidlal

24	Amwaluna: Jurnal Ekonomi dan Keuangan Syariah	Muamalah Bölümü, Şeriat Fakültesi, Bandung İslam Üniversitesi (UNISBA)	2017'den beri yayınlanıyor (Senede 2 sayı) http://ejournal.unisba.ac.id/index.php/amwaluna
25	Al-Mustashfa: Jurnal Penelitian Hukum Ekonomi Syariah	Hukum Ekonomi Syariah) Fakultas Syariah dan Ekonomi Islam IAIN Syekh Nurjati Cirebon	2017'den beri yayınlanıyor (Senede 2 sayı) https://www.syekhnurjati.ac.id/jurnal/index.php/al-mustashfa

Tartışma (Değerlendirme ve Öneriler)

Endonezya'daki İslam iktisadını anlayabilmek için Endonezya takımadaları arasında yayılan saltanat dönemine geri dönmeliyiz. Ülkede zekât, vakıf ve beytülmâl gibi müesseseler kurulmuş ayrıca iş yönetiminde, ticarete ve çiftçilikte kâr paylaşımı uygulamaları görülmeye başlanmıştı. Bu fikirler İslamî ekonominin modern bağlamda gelişmesine ortam sağlayan fikirlerdi. İslam iktisadı uygulamaları konusundaki araştırmalar; düzenin temelini, sistemini, doğasını ve özelliklerini anlamak ve bu düzeni çağdaş Endonezya'ya uygulamak için oldukça önemlidir.

Bütün bunlara rağmen sömürgecilik döneminde Batılı ekonomik sistemin İslam iktisadı sisteminin yerine getirildiğini söyleyebiliriz. Ancak Müslüman aktivistler, âlimler ve siyasi liderler, sömürgecilik temelli ekonomik sisteme İslamî bakış açısıyla işleyen ekonomi tasarısıyla cevap verdi. Alternatif bir ekonomik sistem kurma tartışmaları oldukça hareketliydi. 1950-1980 yılları arasında Endonezya'daki Müslüman âlimler tarafından İslam iktisadının doğası ve muhtemel gelişimi hakkında çok sayıda kitap yazıldı.

Bu çabalar 1990 yılında, ilk faizsiz işleyen İslamî banka olma özelliğini taşıyan Endonezya Muamalat Bankası'nın kurulmasıyla fark edildi. Bu başarı, bankalardaki faizlerin yasal durumunun ve kaldırılma fikrinin çokça tartışılmasına neden oldu. Bu bakımdan İkatan Cendekiawan Muslim Indonesia (ICMI, Endonezyalı Müslüman Âlimler Derneği) ve Majelis Ulama Indonesia (MUI, Endonezyalı İslam Âlimleri Konseyi), ulemalar arasında faizin yasaklanması argümanını pekiştirme hususunda ve Endonezya'da faizsiz bir bankacılık sistemi yaratmaya hükümeti ikna etmek konusunda büyük bir yol oynadı.

Neticede, İslam iktisadı ve finansı uygulamalarının Endonezya ekonomisine katkısını gören hükümet; İslam finansı endüstrisini geliştirebilmek konusunda daha proaktif bir rol oynamaya başladı.

Endonezya Müslüman ülkeler arasında en büyük ekonomiye sahip olan ülkelerden birisidir, bu yüzden İslamî finans endüstrisinin geleceğinde de büyük payı olduğu kabul edilmektedir. GIFR tarafından 2016 yılında yayınlanan İslamî Finans Ülkeleri İndeksi, Endonezya'nın İslam iktisadını ve finans endüstrisini destekleyen 48 ülke arasından 6. olduğunu göstermektedir.

Endonezya hükümeti de bu potansiyeli kullanabilmek için İslam iktisadı ve finans endüstrisini uygun bir yola yönlendirmek amacıyla bazı stratejik adımlar atıp sistematik bir plan tasarlamıştır. Tasarlanan stratejik planlar şu şekildedir: Endonezya Bankası tarafından Endonezya İslamî Bankacılığının Gelişmesi için Ayrıntılı Tasarı (2002-2011) yine Endonezya Bankası tarafından İslamî Bankacılık Pazarının Gelişimi için Büyük Strateji (2008-2010), Endonezya İslamî Bankacılığı için Yol Harita-

sı (2015-2019), Banka Dışındaki İslamî Endüstriler için Yol Haritası (2015-2019) ve Endonezya Ulusal Gelişim Kurulu (BAPPENAS) tarafından hazırlanan Endonezya İslamî Finans Yapısı Planı (2016).

Endonezya'da İslamî bankacılık endüstrisinin gelişimi oldukça umut vericiydi. 1992'de tam teşekküllü sadece bir tane İslamî banka varken şimdilerde 13 tane tam teşekküllü banka, 21 tane İslamî bankacılık penceresi ve 166 tane İslamî Kırsal Banka var. Tekâfül endüstrisinin gelişimi de oldukça gelecek vad ediyor. 2015'in sonunda toplamda 8 tane tam teşekküllü tekâfül sağlayıcısı, 42 tane de İslamî tekâfül servisleri sağlayan geleneksel sigortacılık şirketleri bulunmaktaydı. Aynı şekilde Endonezya İslamî sermaye piyasasında ilk sukuk, 2002 yılında PT. Indosat (telekomünikasyon firması) tarafından 175 milyar Endonezya rupiahına alınırken, 2016 yılında hükûmete bağlı hukuk verilimi 565,74 trilyon Endonezya rupiahı bütçeyle 48'e yükseldi ve Endonezya tüzel sukuku 20,42 milyar Endonezya rupiahına ulaştı.

Bunlara ek olarak Endonezya hükûmeti menfaat sahiplerini bu konuda birleştirerek endüstriyi daha iyi bir duruma getirmeyi amaçladı. Bunu gerçekleştirmek için Endonezya İslamî Finans Yapısı Planı; Lembaga Penjamin Simpanan (Birikim Sigortası Kurumu), Dewan Syariah Nasional-Majelis Ulama Indonesia (Ulusal Şeriat Kurulu-Endonezya Ulema Konseyi), Maliye Bakanlığı, Orta ve Küçük Ölçekli İşletmeler Bakanlığı ve Kooperatifi, Diyanet İşleri Bakanlığı, Badan Wakaf Indonesia (Endonezyalı Vakıflar Kurumu), Badan Amil Zakat Nasional (Ulusal Zekât Kurumu), Badan Arbitrase Syariah Nasional (Ulusal Arbitraj ve Anlaşmazlıkların Çözümü), ve Ikatan Akuntan Indonesia (Endonezyalı Muhasebeciler Derneği) gibi otoriteler tarafından desteklendi.

Endonezya'da İslam iktisadı ve finansı öğreten araştırma ve eğitim kurumlarının gelişimi de oldukça etkileyiciydi. Şimdiye kadar Endonezya'da İslam iktisadı ve finansı dersi veren (diploma programları, lisanslar, yüksek lisanslar ve doktoralar dâhil olmak üzere) bölüm sayısı 256'ya ulaşmıştır.

Devam ederken, Endonezya'daki İslam iktisadının ve finans sisteminin gelişim potansiyelini anlamak amacıyla bazı noktalara değinilmelidir:

- Endonezya'daki İslam iktisadı ve finansı son on yılda büyük bir hızla büyümüş ve ülkede sistematik bir önem kazanmıştır. Böylece İslam iktisadını ve finansını destekleyerek Endonezya'daki İslam iktisadını geliştirmek için bazı politika girişimlerinde bulunulmuştur.
- İslam iktisadını ve finansının ekonomik büyüme konusunda daha kapsayıcı ve daha yüksek bir rol oynama potansiyeli var. Yine de Endonezya'daki Müslüman nüfusun büyük bölümü geleneksel bankacılık hizmetlerini kullanmaktadır. Toplumun daha büyük bir kesimine ulaşma amacıyla finansal katılım önemlidir. Aynı şekilde küçük, orta ve büyük ölçekteki işletmelere finansal erişimi arttırmak denenmelidir. Sukuk özellikle de hükûmete bağlı sukuk, altyapı finansı alanında ve yatırımları desteklemek hususuna önemli olduğu için Endonezya hükûmeti gelişim bazlı projelerle sukuk altyapısını ekleyerek, hükûmete bağlı sukuka olan talebi arttırabilir.
- İslam iktisadı ve finansını, ülkenin ekonomik ve mali sistemiyle bütünleştirirken bir takım zorlukların olduğunu kabul etmek gerekir. İslam iktisadı ve finansında, geleneksel sektörde olduğu kadar düzenleyici ve denetleyici tüzükler yoktur. Bu da endüstrideki gelişim temposunun oldukça yavaşlamasına neden olmaktadır. Aynı şekilde maliye ve para politikaları ve onların İslam iktisadı ve finans araçlarında uygulanması hâlâ sıkıntılı çünkü şeriat uyumlu politika araçlarında

ve kısıtlı fonlarda bir azlık söz konusudur. Bu yüzden şeriat uyumlu politika araçlarını ilerletmek, sukuku derinleştirmek, zekât ve vakıfların toplanma ve dağıtımını geliştirmek önemlidir.

- İslam iktisadı ve finans endüstrisindeki menfaat sahiplerinin koordinasyonu; regülasyon, vergi ve primlerle ilgili problemleri azaltmak için gerekli bir durumdur. Endonezya Ulusal Gelişim Kurulu (BAPPENAS) tarafından hazırlanan Endonezya İslamî Finans Yapısı Planı (2016) iyi bir uygulama gerektiren bir girişim çünkü bu da ilgili hükümet otoritelerinin ve endüstrideki insanların iyi bir sinerji oluşturabilmesini sağlamaktadır.
- İslam iktisadı ve finansının ülkede başarılı bir şekilde uygulanabilmesinin kilit noktası, şeriat yönetim yapısını geliştirmektir. Şeriat yönetim yapısı, İslam iktisadı ve finans endüstrisinin içindeki insanlara bir görev tanımlayarak ve sorumluluk vererek şeriata uygunluğunu sağlamayı hedefliyor. Bu yüzden, endüstrideki menfaat sahiplerinin kapasitesini (ya da hevesini) arttırmak şeriata uygunluğu sağlayabilmek açısından önemlidir. Bu uygunluğun sağlanması da şeriatla ilgili konulardaki tutarlılığı arttırmak demek. Aynı şekilde, ülkeler arasında ve ülkelerin içinde daha iyi bir uyum sağlanmalı ve buna şeriat hükümetinin mevcut standartlarını daha iyi uygulama planı da dâhil edilmelidir.
- Endonezya hâlâ İslam iktisadı ve finans pazarını, iç pazara ve küresel katılıma sızdırma konusunda Malezya, Dubai, Katar, Bahreyn, İran ve Suudi Arabistan gibi diğer Müslüman ülkelerden daha geridedir. İslamî finans sektöründeki pazara nüfuz etme eksikliği ve pazar payı eksikliği muhtemelen Endonezya'daki Müslüman nüfus arasındaki yanlış kanılar ve bilinç eksikliğinden kaynaklanıyor. Bundan dolayı toplumda daha geniş bir kesime ulaşabilmek için İslam iktisadı ve finansı hususunda toplumsallaşma, bilgi dağıtımı ve toplum bilinci programları, sistematik ve kapsamlı bir şekilde uygulanmalıdır.
- Endonezya; İslamî bankacılık ve finans, helal endüstrisi, zekât ve vakıf gibi sosyal kaynaklar hususlarında uluslararası pazara girmelidir. Diğer ülkelerle olan ilişkilerinde uluslararasılaşma (uluslararası hâle gelme) ve iş birliği politikalarının üretilmesi oldukça önemli. Ülkenin uluslararasılaşma politikası uygulaması, uluslararası İslam iktisadı ve finans endüstrisinde öne çıkmasını sağlayacak ve pazarlarını genişleterek yerel ekonomiye de menfaat sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abdullah, A. (2007). Desain pengembangan akademik IAIN menuju UIN Sunan Kalijaga: Dari pendekatan dikotomis-atomistis kearah integratif-interkonektif. F. Faiz (ed.), *Islamic studies dalam paradigma integrasi-interkoneksi* içinde. (ss.37-48). Yogyakarta: SUKA Press.
- Abu Sulayman, A. H. (1985). Islamization of knowledge with special reference to political science. *AJISS*, 2(2), 263-289.
- Ahmad, Z.A. (1979). *Dasar-dasar ekonomi Islam* (Basic principles of Islamic economics). Jakarta: Bulan Bintang.
- Al-Faruqi, I. R. (1981). Islamizing the social sciences. I. R. Al-Faruqi & A. O. Nasseef (eds.), *Social and natural sciences: The Islamic perspective* içinde. (ss.8-20). Jeddah: King Abdulaziz University.
- Al-Maududi, M.A. (1984). *Economic system of Islam* (Dasar-dasar ekonomi Islam dalam berbagai system masa kini). (çev. Abdullah Suhaili). Bandung: PT Al-Ma'arif.
- Al-Qaradawi, Y. (t.y.). *Daurul qiyam wal akhlaq fil iqtishadil Islami* (Norma dan etika ekonomi Islam). (çev. Zainal Arifin). Jakarta: Gema Insani Press.
- Al-Sadr, M. B. (2008). *Our economics* (Buku induk ekonomi Islam: Iqtisaduna). (çev. Yudi). Jakarta: Zahra Publishing House.
- Ali, D.A. (1988). *Sistem ekonomi Islam, zakat dan wakaf* (Islamic economic system, zakat and waqf). Jakarta: UI Press.
- Amalia, E. M. R. (2013). Kesesuaian pembelajaran ekonomi Islam Di perguruan tinggi dengan kebutuhan sdm pada industri keuangan Syariah di Indonesia. *Inferensi, Jurnal Penelitian Sosial Keagamaan*, 7(1), 123-142.
- Badan Amil Zakat Nasional. (2017). *Indonesia zakat outlook 2017*. Jakarta: BAZNAS.
- BAPPENAS. (2016). *Masterplan of Indonesian Islamic finance architecture*. BAPPENAS: Jakarta.
- Chapra, M. U. (1996). *Towards a just monetary system* (Al-Qur'an menuju sistem moneter yang). (çev. Lukman Hakim). Yogyakarta: PT. Dana Bhakti Wakaf.
- Chapra, M. U. (2000). *Islam and economic development* (Islam dan pembangunan ekonomi). (çev. Ikhwan Abidin Basri). Jakarta: Gema Insani Press.
- Chapra, M. U. (2001). *The future of economics: An Islamic perspective* (Masa depan ilmu ekonomi). (çev. Ikhwan Abidin). Jakarta. Gema Insani Press.
- Choiruzzada, S. A. B. & Nugroho, B. E. (2016). *Indonesia's Islamic economy project and the Islamic scholars*. Paper presented at the 3rd International Conference on Sustainable Future for Human Security (SUSTAIN) 2012, Kyoto, Japan.
- Dwi Sari, M., Bahari, Z., and Hamat, Z. (2016). History of Islamic bank in Indonesia. *International Journal of Finance and Banking Research*, 2 (5), 178-184.
- East-West Center (2004). *Islam and economic development in new order's Indonesia (1967-1998)* (Working Papers No. 12.) Honolulu, Hawaii: Ali, M.

- Esposito, John L. (1999). *The Islamic threat: myth or reality*. UK: Oxford University Press.
- EY. (2016). *World Islamic banking competitiveness report 2016*. Mena Region: EY
- Fahrudin, F. M. (1985). *Riba dalam bank, koperasi, perseroan dan asuransi* (Riba in bank, cooperation, corporation and insurance). Bandung: al-Ma'arif.
- Fianto, B. A. & Gan, C. (2017). Islamic microfinance in Indonesia. In C. Gand and G. V. Nartea (Eds.), *Microfinance in Asia* (ss. 227 – 270). Singapore: World Scientific Publishing.
- Furqani, H. (2015). Foundational challenges in the construction of an Islamic economics discipline. *Int. J. Pluralism and Economics Education*, 6(4), 324-339.
- GIFR (2016). *Global Islamic finance report: Islamic finance country index 2016*. UK: GIFR.
- Hamka. (1977). *Keadilan sosial dalam Islam* (Social justice in Islam). Jakarta: Pustaka Antara.
- Hamka. (1984). *Islam: Revolusi ideologi dan keadilan sosial* (Islam: Ideological revolution and social justice). Jakarta: Pustaka Panjimas.
- Haneef, M.A. (2010). *Contemporary Islamic economic thought: A Selected comparative analysis* (Pemikiran ekonomi Islam kontemporer: Analisis komparatif terpilih). (çev. Suherman Rosyidi) Jakarta: Rajawali Pers.
- Hatta, M. (1963). *Persoalan ekonomi sosialis Indonesia* (Problems in Indonesian socialist economics). Jakarta: Djambatan.
- Hefner, R. W. (1993). Islam, state, and civil society: ICMI and the struggle for the Indonesian middle class. *Indonesia*. No. 56, October 1993.
- Hefner, R. W. (1996). Islamizing Capitalism: On the founding of Indonesia's first Islamic bank. In M. R. Woodward (ed.), *Toward a new paradigm: Recent developments in Indonesian Islamic thought* (ss. 291–322). Temple, Arizona: Arizona State University.
- Hefner, R. W. (March 2008). Global trends in Islamic finance: Social legacies and institutional variation. *NBR project report: Islamic finance in Southeast Asia local practice, Global Impact*, 21-30.
- ICD and Thomson Reuters. (2014). *Islamic finance development report 2014*. Kuala Lumpur: Thomson Reuters.
- International Islamic Financial Market. (2014). *Sukuk report*. Bahrain: IIFM.
- Junus, K. (1955). *Hidup ber-masyarakat menurut Islamisme, Pantjasilaisme atau Bersamaisme* [*The societal life according to Islamism, Pantjasilaism or Bersamanism*]. Jakarta: Fikiran Baru.
- Kahf, M. (1995). *Ekonomi Islam: Telaah analitik terhadap fungsi sistem ekonomi Islam*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Karel A. S. (1984). *Beberapa aspek tentang Islam Di Indonesia abad Ke-19*. Jakarta: Bulan Bintang.
- Kuntowijoyo. (2007). *Islam sebagai ilmu: Epistemologi, metodologi, dan etika* (Islam as science: Epistemology, methodology and ethics). Yogyakarta: Tiara Wacana.
- Mannan, M. A. (1987). *Islamic economics: Theory and practice* (Teori dan Praktik Ekonomi Islam). (çev. Nastangin). Yogyakarta: PT. Dana Bhakti Wakaf.
- Metwally, M. M. (1995). *Essays on Islamic economics* (Teori dan model ekonomi Islam). (çev. M.

- Husein Sawit). Jakarta: Bangkit Daya Insani.
- Naqvi, S.N.H. (1985). *Ethics and economics: An Islamic synthesis* (Etika dan ilmu ekonomi: Suatu sintesis). (çev. Husein Anis ve Ase Hikmat). Bandung: Mizan.
- Naqvi, S.N.H. (2003). *Islam, economics, and society* (Menggagas ilmu ekonomi Islam). (çev. M. Saiful Anam dan Muhammad Ufuqul Mubin). Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Nataatmadja, H. (1984). *Pemikiran kearah ekonomi humanistik: Suatu pengantar menuju citra ekonomi agamawi* (*Thought on humanistic economics: An introduction to religious based economics*). Yogyakarta: PLP2M.
- Otoritas Jasa Keuangan (OJK). (2016). *Islamic banking statistic December 2016*. Jakarta: OJK.
- Otoritas Jasa Keuangan (OJK). (2016). *OJK monthly statistic of Takaful industry 2016*. Jakarta: OJK.
- Otoritas Jasa Keuangan (OJK). (2017). *Islamic capital market statistic January 2017*. Jakarta: OJK.
- Prawiranegara, S. (1971). *Agama dan Ideologi dalam Pembangunan Ekonomi dan Bangsa* (Religion and ideology in nation and economic development). Jakarta: Bulan Bintang.
- Prawiranegara, S. (1988). *Ekonomi dan keuangan: Makna ekonomi Islam* (Economics and finance: The meaning of Islamic economics). Jakarta: CV. Haji Masagung.
- Rahardjo, M.D. (1987). *Perspektif deklarasi mekkah menuju ekonomi Islam* (Makkah declaration towards Islamic economics). Bandung: Mizan.
- Rahardjo, M.D. (1993). *Ekonomi Islam, ekonomi pancasila dan pembangunan ekonomi Indonesia* (Islamic economics, Pancasila Economics and Indonesian economic development). Surabaya: Risalah Gusti.
- Rahardjo, M.D. (1999). *Islam dan transformasi sosial-ekonomi* (Islam and socio-economic transformation). Jakarta: LSAF.
- Rahardjo, M.D. (1999). *Wacana Ekonomi Islam Kontemporer* (Contemporary Islamic economics discourse). Surabaya: Risalah Gusti.
- Rahman, A. (1995). *Doktrin ekonomi Islam* (translation from *Economic doctrines of Islam* by Soeroyo and Nastangin). Yogyakarta: Dana Bhakti Wakaf.
- Rasjidi, H. M. (1966). *Islam dan Sosialisme [Islam and Socialism]*. Jakarta: Jajasan Islam Studi Club Indonesia.
- Reid, A. (1993). *Southeast Asia in the age of commerce, Vol 1 & 2*. New Haven and London: Yale University Press.
- Rodinson, M. (1982). *Islam dan kapitalisme* (Translation from *Islam and capitalism*). Jakarta: Iqra.
- Saefuddin, A. M. (1987). *Ekonomi dan masyarakat dalam perspektif Islam* (Economy and society in the perspective of Islam). Jakarta: Rajawali Press.
- Saefuddin, A. M. (1988). *Nilai-nilai sistem ekonomi Islam* (Values in Islamic economic system). Jakarta: Samudra.
- Siddiqi M. N. (1982). *Islamic Bank*. (çev. Asep Hikmah Sukardi). Bandung: PT. Almaarif.

- Siddiqi, M. N. (1988). *The economic enterprise in Islam* (Kegiatan ekonomi dalam Islam). (çev. Anas Sidik). Jakarta: Bumi Aksara.
- Siddiqi, M. N. (1991). *The economic aspects of Islam* (Aspek-aspek ekonomi Islam) (çev. Dewi P. Restiana). Solo: CV Ramadhani.
- Van Bruinessen, M. 1996. Islamic state or state Islam? Fifty years of state Islam relations in Indonesia. I. Wassel (Ed.). *Indonesien am Ende des 20 Jahrhunderts* içinde. (ss. 19-34). Hamburg: Abera Verlag.

ikam

İSLAM İKTİSADI ARAŞTIRMA MERKEZİ

📍 Halk cad. Türbe Kapısı sok. No:13 Üsküdar İstanbul

🌐 ikam.org.tr @ bilgi@ikam.org.tr [f ikamorgtr](https://www.facebook.com/ikamorgtr) [t ikamorgtr](https://www.twitter.com/ikamorgtr)